यत्राम्भोजासना रुद्रगाः जलधरस्ति धरो नृहरिं पं
केरुहस्याः सोमासाविष्णुपेताः रणचर
पिनाकायुं कारणस्यादिव्याविनाष्ट
नेत्राः जगत्प्रन स्थिति नुदनोत्पादिद्दताः
श्रीता वः पांतु नित्यं हरिहरविधयः तत्त्वेऽसौ १
इं पत्राः १

श्रीमते रामानुजाय नमः श्रीवासुदेवं नवनीरदाभं माधवं कृतपार्श्वभागं मत्स्यादिरूपैः कृतलोकतोषं विघ्नानि
हानं प्रणमं नमामि १ अक्षपादं मुनिं नत्वा कणादं च ततः परं लोकाक्षिणामाऽल्पकरेण तन्यते तर्ककौमुदी २ तत्राभि
धेयाः पदार्थाः ते च द्रव्यगुणकर्मसामान्यविशेषसमवायाभावाः सप्तैव द्रव्याणि पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशकालदिगा
त्ममनांसि नवैव गुणास्तु रूपरसगन्धस्पर्शसंख्यापरिमाणपृथक्त्वसंयोगविभागपरत्वाऽपरत्वबुद्धिसुखदुःखेच्छाद्वेष
प्रयत्नगुरुत्वद्रवत्वस्नेहसंस्कारधर्माऽधर्मशब्दाश्चतुर्विंशतिरेव कर्माण्युत्क्षेपणाऽपक्षेपणाऽऽकुञ्चनप्रसारण
गमनानि पञ्चैव सामान्यं द्विविधं परमपरं च नित्यद्रव्यवृत्तयो विशेषास्त्वनन्ता एव समवायस्त्वेक एव अ
भावो द्विविधः संसर्गाभावोऽन्योन्याभावश्चेति द्रव्यत्वसामान्यवत्त्वं गुणवत्त्वं वा द्रव्यं द्रव्यगुणान्यत्वसामान्यवान् द्रव्यक
र्मभिन्नः सामान्यवान् वा गुणः कर्मत्वसामान्यवत् चलनात्मकं वा कर्म नित्यमेकमनेकसमवेतं सामान्यं अयथमसा
मान्यवृत्ताऽस्ति व्यावृत्तिबुद्धिमात्रहेतुर्विशेषः नित्यसम्बन्धः समवायः भावभिन्नोऽभावः इति द्रव्यादिसामान्यलक्षणानि
अथ विशेषलक्षणान्युच्यन्ते पृथिवीत्वसामान्यवती गन्धवती पृथिवी रूपरसगन्धस्पर्शसंख्यापरिमाणपृथक्त्वसंयोगविभाग
परत्वापरत्वगुरुत्वद्रवत्वसंस्कारात्मकचतुर्दशगुणवती सा द्विधा नित्याऽनित्या च नित्या परमाणुलक्षणा अनित्या
कार्यलक्षणा सापि त्रिविधा शरीरेन्द्रियविषयभेदात् शरीरमपि द्विविधं योनिजमयोनिजं च तत्र शुक्रशोणितसन्निपा
तजं योनिजमस्मदादीनां अयोनिजं सिद्ध शुक्रशोणितसन्निपातं विना धर्मविशेषसहकृतपरमाणुभ्य एव जा
तजं देवर्षिनारदादीनां इन्द्रियं गन्धग्राहकं घ्राणं नासाग्रवर्ति विषयोऽस्माकं पाषाणाद्यावत् ते त्रिविधः सत्याधारो

नै॰
त॰
टी॰

पि सा

नां संयोगात् त्र्यणुकं चतुर्णां त्र्यणुकानां संयोगात् चतुरणुकमेवं पंचाणुकादिक्रमेणायतनमंत्यावयवि शरीरं सु
खदुःखान्यतरसाक्षात्कारो भोगः द्रव्यानारंभकं कार्यद्रव्यमंत्यावयवि शरीरं संयुक्तं ज्ञानकरणमतींद्रियमिंद्रियं ज्ञा
यमानत्वे सति भोगसाधनं विषय इति शब्दगुणकमाकाशं शब्दः संख्यापरिमाणपृथक्त्वसंयोगविभाग
गुणाष्टकवान् स च लाघवादेकः सर्वत्र कार्योपलंभात् विभुर्विभुत्वाच्च नित्यः तदुपाधिकर्णशष्कुल्यवच्छिन्नः स
शब्दग्राहकं श्रोत्रेंद्रियात्मकः ज्येष्ठत्वकनिष्ठत्वज्ञानाधीनपरत्वापरत्वानुमेयः कालः संख्यापरिमाणपृथक्त्वसंयोग
विभागगुणपंचकवान् सोप्येको विभुर्नित्यश्च तत्तदुपाधिभेदात् त्रिविधः अतीतानागतो वर्तमानश्चेति तद्घटध्वं
सविशिष्टः कालस्तद्घटेतीतकालः तद्घटप्रागभावविशिष्टः कालस्तद्घटेनागतकालः तद्घटध्वंसप्रागभावा
नवच्छिन्नः कालस्तद्घटे वर्तमानकालः दूरत्वसन्निहितत्वज्ञानाधीनपरत्वापरत्वानुमेया दिक् संख्यापरिमाण
पृथक्त्वसंयोगविभागगुणपंचकवती सोप्येका विभ्वी नित्या च तत्तदुपाधिभेदाच्चतुर्विधा प्राची प्रतीची अवाची
उदीची दक्षिणा चेति उदयाचलसन्निहिता दिक् प्राची अस्ताचलसन्निहिता दिक् प्रतीची सुमेरुसन्निहिता दिक् उदीची
सुमेरुव्यवहिता दिक् दक्षिणा आत्मत्वसामान्यवानात्मा स द्विविधः जीवेश्वरभेदात् अनित्यज्ञानादिमान् जी
वः संख्यापरिमाणपृथक्त्वसंयोगविभागबुद्धिसुखदुःखेच्छाद्वेषप्रयत्नधर्माधर्मसंस्कारगुणचतुर्दशवान् स च सु
खदुःखादिवैचित्र्यात् प्रतिशरीरं भिन्नः नित्यज्ञानादिमानीश्वरः संख्यापरिमाणपृथक्त्वसंयोगविभागबुद्धि
प्रयत्नगुणाष्टकवान् स चैक एवाशरीरः सहितश्च शरीराद्यभावात् यद्यसावपि शरीरी पुरुषादिवत् कार्तो
शरीरस्यैवास्मदीयादृष्टेन तच्छरीरस्य जननं संभवात् नास्मदीयादृष्टेन मुक्तस्यापि शरीरोत्पादः स्यादिति वाच्य

2 राम 2

प्रसिद्धा। स्थावरास्तु वृक्षलतादिः अप्त्वसामान्यवत्य आपः रूपरससस्पर्शसंख्यापरिमाणपृथक्त्वसंयोगविभागपरत्वापर
त्वगुरुत्वद्रवत्वस्नेहसंस्कारात्मकचतुर्दशगुणवत्यः ताश्च द्विविधा नित्याः नित्याश्चेति नित्याः परमाणुलक्षणा
ः अनित्याः कार्यलक्षणाः ताः त्रिविधाः शरीरेन्द्रियविषयभेदात् शरीरमयोनिजमेव वरुणलोके प्रसिद्धं इन्द्रियं रसग्रा
हकं रसनं रसनाग्रवर्ति विषयः सरित्समुद्रहिमकरकादिः तेजस्त्वसामान्यवत्तेजः रूपस्पर्शसंख्यापरि
माणपृथक्त्वसंयोगविभागपरत्वापरत्वसंस्कारात्मकैकादशगुणवत् तत् द्विविधं नित्यमनित्यं च नित्यं परमाणुल
क्षणं अनित्यं कार्यलक्षणं तदपि त्रिविधं शरीरेन्द्रियविषयभेदात् शरीरमयोनिजमेवादित्यलोके प्रसिद्धं इन्द्रियं
९ रूपग्राहकं चक्षुः कृष्णताराग्रवर्ति विषयलक्षणं तेजश्चतुर्विधं भौमदिव्यौदर्याकरजभेदात् पार्थिवेन्धनप्रभ
३ दि भौमं अविन्धनं दिव्यं विद्युदादि भुक्तस्य परिणामहेतुरौदर्यं सुवर्णादि आकरजं वायु
त्वसामान्यवान्वायुः स्पर्शसंख्यापरिमाणपृथक्त्वसंयोगविभागपरत्वापरत्वसंस्कारात्मकगुणनवकवान् स द्विविधः
नित्योनित्यश्च नित्यः परमाणुलक्षणः अनित्यः कार्यलक्षणः अनित्यश्चतुर्विधः शरीरेन्द्रियविषयप्राणभेदात् शरीरम
योनिजमेव वायुलोके प्रसिद्धं इन्द्रियं स्पर्शग्राहकं सर्वशरीरव्यापि त्वक् विषयो महावातादिः शरीरान्तःसंचारी वायुः
प्राणः हृदि प्राणो गुदेऽपानः समानो नाभिसंस्थितः उदानः कण्ठदेशस्थो व्यानः सर्वशरीरगः स एव क्रियाभेदात्प्राणव्या
नोदानसमानसंज्ञां लभते नन्तु शरीरे पंच मरुतो नाम समानरूपता विरोधात् मूर्तत्वे सति निरवयवः परमाणुः स
चातीन्द्रिय एव तदुक्तं जालान्तरस्थसूर्यांशौ यत्सूक्ष्मं दृश्यते रजः भागस्तस्य च षष्ठो यः परमाणुः स उच्यते इति का ९
र्यद्रव्यारम्भे द्व्यणुकत्र्यणुकादिभेदेनानेकविधं तत्र द्वयोः परमाण्वोः संयोगाद्व्यणुकं त्रयाणां द्व्यणुकानां

॥

मेव व्यवहारासाधारणं कारणं परिमाणं तच्चतुर्विधं अणु ह्रस्वं महद्दीर्घं चेति अणुह्रस्वपरिमाणे
परमाणुद्व्यणुकयोः महद्दीर्घपरिमाणे त्र्यणुकचतुरणुकादौ तदुभयमपि द्विविधं नित्यमनित्यं च नि
त्यगतं नित्यं अनित्यगतमनित्यं तच्च त्रिविधं संख्याजन्यं परिमाणजन्यं प्रचयजन्यं चेति तत्र द्व्यणुकपरि
माणं परमाणुद्वित्वसंख्याजन्यं त्र्यणुकपरिमाणं द्व्यणुकत्रित्वसंख्याजन्यं तत्रावयवगतादणुपरि
माणस्यासमवायित्वे तस्य भावात्तरत्वप्रसंगात् परिमाणस्य स्वसमानजातीयोत्कृष्टजनकत्वनि
यमात् चतुरणुकादिपरिमाणं परिमाणजन्यं अवयवगतमहत्त्वस्यैव तत्रासमवायित्वात् तू
लपिंडपरिमाणं प्रचयजन्यं अवयवानां प्रशिथिलः संयोगः प्रचयस्तस्यैव तत्रासमवायित्वात् पृथग्व्य
वहारासाधारणं कारणं पृथक्त्वं तदपि द्विविधं एकानेकवृत्तिभेदात् तत्रैकपृथक्त्वं मेकवृत्ति इत्येव
नित्यगतमनित्यं द्विपृथक्त्वाद्यनेकवृत्ति तच्चानेकपृथक्त्वं द्वित्ववदपेक्षाबुद्धिजन्यं तन्नाशनाश्य
संयुक्तव्यवहारासाधारणं कारणं संयोगः स द्विविधः कर्मजः संयोगजश्च कर्मजोऽपि द्विविधः अन्यतरकर्मजः
उभयकर्मजश्च आद्यः श्येनशैलयोः द्वितीयस्तु मेषयोर्मल्लयोर्वा हस्ततरुसंयोगात्कायतरुसंयोगः सं
योगजः विभक्तव्यवहारासाधारणं कारणं विभागः सोऽपि द्विविधः कर्मजो विभागजश्चेति कर्मजोऽपि
द्विविधः अन्यतरकर्मजः उभयकर्मजश्चेति आद्यः श्येनशैलयोः द्वितीयस्तु मेषयोर्मल्लयोर्वा
हस्ततरुविभागात्कायतरुविभागो विभागजः संख्यादयः पंच सर्वद्रव्यवृत्तयः परव्यवहारासाधारणं
कारणं परत्वं अपरव्यवहारासाधारणं कारणमपरत्वं ते द्विविधे कालकृते दिक्कृते चेति
कालकृते ग्रामप्रदेशे [illegible] तदवधिकं परत्वं कालकृतं
२१ पूर्वदेह्या ज्येष्ठत्वतदवधिकं परत्वं कालकृतं

व गं वी

शरीरहेतोरिच्छादेस्तत्राभावात् अतः स्वचतुर्भुजत्वादि ... संगच्छते द्विविधोप्यात्मा विभुर्नित्यः ... सामान्यवान्

[illegible] नः संख्यापरिमाणपृथक्त्वसंयोगविभागपरत्वापरत्वसंस्कारगुणाः एकव

त्तत्रैव संख्यापृथक्त्वं ... नैमित्तिकं प्रतिजीवं भिन्नं अणुनित्यं चेति द्रव्यविशेषलक्षणानि अथ गु कृष्ण

णविशेषलक्षणानि उच्यन्ते चक्षुर्मात्रग्राह्यजातिमान् गुणो रूपं शुक्लादि भेदात् ... शुक्लं रक्तं हरितं कपि पीत

लभेदात् षड्विधं शुक्लादिषट्कं पृथिव्यामेव शुक्लं त्वभास्वरं जले शुक्लं भास्वरं तेजसि रसनामात्रग्राह्यजातिमान्

दि रसः स च मधुराम्ललवणकटुकषायतिक्तभेदात् षड्विधः षडपि पृथिव्यामेव मधुरस्तु जले घ्राण

मात्रग्राह्यजातिमान् गन्धः स द्विविधः सुरभिरसुरभिश्च द्विविधोपि गन्धः पृथिव्यामेव त्वङ्मात्रग्राह्यजातिमान् ३

स्पर्शः शीतोष्णानुष्णाशीतभेदात् शीतो जले उष्णस्तेजसि अनुष्णाशीतः पृथिवीवाय्वोः द्विविधा यापि

पृथिव्यादिरूपादयः पाकजा अपाकजाश्च तत्र हि तेजःसंयोगात्पूर्वरूपादिनाशे ... रूपाद्युत्पादः

... तेजःपिण्डे रूपादिनाशकरूपाद्युत्पादकः परमाणौ एवेति वैशेषिकमतं ... यदि

न्यपीति नैयायिकाः जलतेजोवायुषु त्वनित्यगताः रूपादयो नित्याः अनित्यगताश्चानित्याः उद्भूतानुद्भूतभे

दाद्रूपादयश्च नानाविधाः घ्राणरसनचक्षुस्त्वचामुद्भूताः उद्भूतास्तु पृथिव्यां घटादौ ... परमाणु

घणुकद्व्यणुकादौ चित्राविचित्रभेदेन ... द्विविधाः ... नीलपीतादिमधुरतिक्तादि ...

दिमृदुकुमारकाठिनादि ... विज्ञाः ... नानाव्यवहारासाधारणं कारणं संख्या

वि सा द्विविधा एकानेकविषयभेदात् तत्रैकत्वमेकवृत्ति तच्च नित्यगतं नित्यं अनित्यगतमनित्यं द्वित्वादिकमनेकवृत्ति

तच्चानेकत्वविषयापेक्षाबुद्धिजन्यं तन्नाशनाश्यं चेत्यनित्यमेव परमाणुघणुकमात्र ... नानैकत्व

नानैकत्वविषया ... दाः ... अपेक्षाबुद्धिनाशनाश्यं ...

६

घटंप्रत्यकारणान्यथासिद्धः एवं कुलालपितुरपि कुलालपितृत्वेन घटंप्रति पूर्ववृत्तित्वं ग्राह्यं कुलालपितृत्वंच
कुलालजनकत्वं तच्च कुलालनियतपूर्ववृत्तित्वघटितं तथाच कुलालप्रतिपूर्ववृत्तित्वे ज्ञाते एव घटंप्रति
पूर्ववृत्तित्वग्रहात् घटंप्रति कुलालपितान्यथासिद्धः अन्यत्र क्लृप्तनियतपूर्ववृत्तिन एव कार्यसंभवे तत्सहभूतत्वमन्य
थासिद्धत्वं यथा घटविशेषं प्रति दैवात्समागतरासभस्य घटविशेषादन्यत्र घटांतरे क्लृप्तनियतपूर्ववृत्तिदंडचक्रा
देरेव घटविशेषस्यापि संभवे दंडचक्रादिसहभूतो दैवादागतरासभोऽन्यथासिद्धः रासभसामान्यस्य घटसामान्य
प्रति हेतुत्ववारणाय नियतपूर्ववृत्तीत्यत्र नियतपदं तत्रापि चान्यथासिद्धत्वाभावात् नहि घटसामान्यं प्रति रास
भः क्लृप्तनियतपूर्ववृत्तितेन वेमादेर्घटसामान्यस्य संभवेन येन रासभस्यान्यथासिद्धिः स्यात् नियतपूर्ववृत्तित्वं च
अव्यवहितपूर्वकालावच्छेदेन कार्यदेशे सत्त्वं नवेदं रासभसामान्ये त्वतो नातिव्याप्तिरिति संक्षेपः तच्च कारणं
त्रिविधं समवाय्यसमवायिनिमित्तभेदात् तत्र यत्समवेतं कार्यं तत्समवायिकारणं यथा तन्तवः पटस्य कपालानि
घटस्य पटघटादिः स्वगतरूपादेः समवायिकारणप्रत्यासन्नं कारणमसमवायिकारणं यथा तन्तुसंयोगः
पटस्य तस्य पटसमवायिकारणेषु तन्तुषु समवेतत्वेन प्रत्यासन्नत्वात्कारणत्वाच्च समवाय्यसमवायिकार
णातिरिक्तकारणं तु निमित्तकारणं यथा तुरीवेमादिकं पटस्य दंडचक्रादिर्घटस्य प्रमाणं द्विविधं प्रत्यक्षा
नुमानभेदात् शब्दादेरनुमानविधयैव प्रमाणत्वमिति वैशेषिकमतं चतुर्विधमिति नैयायिकाः [illegible]
त्यक्षानुमानोपमानशब्दाः प्रमाणानीति प्रत्यक्षप्रमाकरणं प्रत्यक्षं तच्चेन्द्रियात्मकं इंद्रियार्थसंनि
कर्षजन्यं ज्ञानं प्रत्यक्षं तच्च द्विविधं सविकल्पकनिर्विकल्पकभेदात् विशेषणविशेष्यसंबंधावगाहि
प्रत्यक्षं सविकल्पकं तथा [illegible] विशेषणविशेष्यसंबंधानवगाहि प्रत्यक्षं निर्विकल्पकं

आत्मकालसंयोगः समवायी ज्येष्ठत्वकनिष्ठत्वज्ञानं निमित्तं तन्नाशकं तन्नाशनिमित्तं एतेऽनित्यद्रव्य एवोत्पद्ये
परत्वे तयाद्दूरस्थस्तत्तदवधिकपरत्वे दिक्कृते योपदेशेनपासान्येति तत्तत्तदवधिकमपरत्वे दिक्कृते आत्मा
कपिण्डसंयोगः समवायी दूरत्वसमीपत्वज्ञानं निमित्तं तन्नाशकं तन्नाशनिमित्तं एतेऽनित्य एव बुद्धिस्वरूपमा
नैवती अर्थप्रकाशिका बुद्धिः सा द्विविधा स्मृतिरनुभवश्च संस्कारजन्यज्ञानं स्मृतिः यथा सामग्रीकार्यका
लविषयं स्मरणमित्यादि तत्र पूर्वानुभवः कारणं संस्कारो व्यापारः नवस्तोपदेस्वदतेऽनित्यस्मृतिज्ञानमिति स्मृ
तिः त्वं संस्कारजनितत्वं नाशस्मृतिस्वहेतुत्वं संस्कारोपीत्यतिव्याप्तिविरहात् स्मृतिभिन्नं ज्ञानमनुभ
वत्वजातिमान्वानुभवः स द्विविधः प्रमाप्रमाभेदात् प्रमाणाभासजन्यो यथार्थोऽनुभवः प्रमा सा विद्या भ्रमसंशय
भेदात् विपरीतनिश्चयो भ्रमः यथा पीतः शंखः लोहितः स्फटिकः एकस्मिन्धर्मिणि विरुद्धनानाकोटिकं ज्ञानं संशयः
यथा वेति नीरुश्चेतरे स्थाणुर्वा पुरुषो वेति यथार्थानुभवः प्रमा फलवत्प्रवृत्तिजननयोग्यत्वं वा यथार्थत्वं स्म
तानुभवसाधारणं प्रमाकरणं प्रमाणं व्यापारवत्कारणं करणं यथा छिदिक्रियायां कुठारः तज्जन्यत्वे सति तज्जन्यजनको
व्यापारः यथा कुठारदारुसंयोगः अनन्यथासिद्धनियतपूर्ववर्ति कारणं यथा तन्त्वादिकं पटस्य कपालादिकं घटस्य
अन्यथासिद्धश्चानन्यथासिद्धः अन्यथासिद्धिस्त्रिविधा येन सहैव यस्य यं प्रति पूर्वभावोऽवगम्यते तेन तस्य
तं प्रत्यन्यथासिद्धिः यथा यथा घटं प्रति दण्डेन दण्डरूपस्य दण्डत्वस्य च दण्डेन सहैव दण्डरूपस्य दण्डत्वस्य वा घटं प्रति पूर्वभाव
ग्राहात् अन्यं प्रति पूर्ववृत्तित्वे ज्ञात एव यस्य यं प्रति पूर्ववृत्तित्वं गृह्यते तस्य तं प्रत्यन्यथासिद्धिः द्वितीया यथा घटं प्र
ति आकाशस्य शब्दं प्रति जनकत्वेन आकाशस्य आकाशत्वेन घटं प्रति पूर्ववृत्तित्वग्रहः आकाशत्वं च समवा
यिकारणत्वं तच्च शब्दं प्रति तत्पूर्ववर्तिनियतपूर्ववर्तिनः तथा च घटं प्रति पूर्ववृत्तित्वे ज्ञात एव घटं प्रति पूर्ववृत्तित्वे

रसनं रूपप्रत्यक्षतासाधारणं कारणं चक्षुः स्पर्शप्रत्यक्षतासाधारणं कारणं त्वक् शब्दप्रत्यक्षतासाधारणं कारणं श्रो

५ तथाहिघटौभितत्तन्यवर्थानांप्रत्यक्षजन्यो कथमन्यथाकश्चिकाध्यम् नमः तत्र पदार्थासंकर्षज्ञानं एवंसुरभिचंदनमितिचाक्षुषे
मा भस्यापिभानज्ञानमानिकवैशाली रथस्यचक्षुर्योग्यत्वेन चक्षुःसंयुक्तसमवायस्यतत्रसत्वेप्यप्रयोजकत्वात् योग
क्षमैजसान्निकर्षस्यत्वयोग्यत्वात् वस्तुमात्रस्यप्रत्यक्षजन्यो नस्यप्रत्यक्षत्वप्रसंगात् घ्राणासमानत्वादेकत्वेन मनोभेदात् गंधप्रत्यक्षतासाधार
णं कारणं घ्राणं रसनप्रत्यक्षतासाधारणं कारणंरसनं सुरभ्यादिप्रत्यक्षतासाधारणं कारणं मनः घ्राणादि लक्षणे साधारणोपलक्षणत्वादि वारणा
य गंधादिग्रहणे इत्येवं दत्ते सौरभ्य गुडमधुरोरसः घटे लौहितः जलेशीतस्पर्शः वनेसिंहनादः मयि सुखमिसाधाकारके त नुक्ता
रतीमनस्यघ्राणादेःव्यापारे घ्राणादिमनःसंयोगः मनस्त्वात्मसंयोगः नचघ्राणादेर्गंधादिप्रत्यक्षजनकत्वे परमाणुमेव्यादिगंधादे
रपिप्रत्यक्षत्वापत्तिरिति वाच्यं यतो गंधादयो महत्त्वसमानाधिकरणा एव घ्राणादिग्राह्याः परमाणौ गंधादयस्तु न महत्त्वसमाना
धिकरणाः मन्द्यादिगंधादयस्तु नोद्भूताः तेन न प्रसंगः एवं मेर्यादिषु शब्दादीनां तज्जन्यापेक्षकत्वं गंधस्य नाप्रसंगः
शतमन्तः शब्दः श्रोत्रयोग्यः तस्यैवश्रोत्रसंबंधसमवायात् अत्र घ्राणरसनश्रोत्राणि द्रव्याग्राहकाणि चक्षुस्त्वचौ तु द्रव्यग्राह
काणि महत्त्वोद्भूतरूपवत् द्रव्यंचक्षुर्योग्यं एवंमहत्त्वोद्भूतस्पर्शवद्द्रव्यं त्वचो योग्यं अत एव परमाणुवायुपिशाचादयोऽनुद्भूत
स्पर्शो न गृह्यते परमाणौ महत्त्वाभावात् वायौ रूपाभावात् पिशाचादौ तु उद्भूतरूपाभावात् अत एव सूर्यापि त्वचा न गृह्यते
तत्र उद्भूतस्पर्शाभावात् स्वयोग्यद्रव्यसमवेताः द्रव्यत्वादिसामान्यकर्मसंख्यापरिमाणपृथक्त्वसंयोगविभागपरत्वापरत्व
६ द्रवत्वस्नेहवेगाः तत्समवायात्तदभावश्चाक्षुषत्वाचोपि योग्याः जीवात्मन्युद्भूतगुणाः मनोयोग्याः तत्समवेताः आत्मत्वादिसामान्यं बुद्धि
सुखदुःखेच्छाद्वेषप्रयत्नाः तत्समवायात् तदभावश्च मनोयोग्याः येनेंद्रियेण यद् गृह्यते तेनैवेंद्रियेण तद्गता जातिः तत्समवायस्तदभाव एम
श्च गृह्यते इति नियमादिति व्याख्यानप्रत्यक्षप्रमाणमभिरूप्यते अनुमितिकरणमनुमानं नेत्रेषु धूमादिवह्निव्याप्यद्रिति ५
व्याप्तिज्ञानं वह्निव्याप्यधूमवान् पर्वत इति तृतीयलिंगपरामर्शो व्यापारः तृतीयत्वं कथमस्येति चेत् उच्यते महानसादौ
ते वह्निधूमयोः सहचारदर्शनात् व्याप्तिग्रहणं प्रथमं ततः पर्वतादौ धूमदर्शनं व्याप्यत्वेनेतत्समरणादितीय

तत्र घटः घटत्वमित्याकारकमतौ द्वितीयं न चात्र मानाभावः तदसत्त्वे सुप्रोत्थितस्यायं घटः इति विशिष्टज्ञानं न स्यात् विशेषणीभूतस्य
घटत्वस्याज्ञानात् विशेषणज्ञानं विना विशिष्टज्ञानानुदये तत्तस्य तद्धेतुत्वात् प्रत्यक्षं पुनः द्विविधं लौकिकालौकिक
भेदात् तत्र लौकिकप्रत्यक्षहेतुः सन्निकर्षः षड्विधः संयोगः संयुक्तसमवायः संयुक्तसमवेतसमवायः समवायः समवे
तसमवायः विशेषणविशेष्यभावश्चेति तत्र संयोगेन द्रव्यग्रहः अयं घटोऽस्तीति चक्षुरादेर्घटादिना संयोगसत्त्वात् एवं मनसा संयो
गेनात्मग्रहः अहमस्मीति संयुक्तसमवायेन गुणकर्मद्रव्यगतजातिग्रहः इह घटे रूपं चलनं द्रव्यत्वादिकमस्ति चक्षुरादिसं
के घटे रूपादीनां समवायात् संयुक्तसमवेतसमवायेन गुणकर्मजातिग्रहः घटगतरूपे रूपत्वादिकमस्ति घटगतचलने कर्मत्वा
दिकमस्तीति चक्षुरादिसंयुक्ते घटे समवेते रूपादिचलने च तत्र रूपत्वादेः कर्मत्वादेश्च समवायात् समवायेन शब्दग्रहः इ
तवीणायां शब्दोऽस्तीति कर्णशष्कुल्यवच्छिन्नः नभः श्रोत्रं तत्र शब्दस्य समवायात् समवेतसमवायेन शब्दत्वादिग्रहः इह
शब्दे शब्दत्वगुणत्वादिकमस्तीति श्रोत्रसमवेते शब्दे शब्दत्वादेः समवायात् विशेषणतया समवायाभावयोर्ग्रहः तद्यथा इह
विशेषणता द्विविधा इन्द्रियविशेषणता इन्द्रियसम्बद्धविशेषणता चेति तत्रेन्द्रियविशेषणतया शब्दसमवायस्य शब्दाभावस्य च ग्रहः
इह शब्दे समवायोऽस्ति इह शब्दो नास्तीति श्रोत्रे हि शब्दसमवायस्य शब्दाभावस्य च विशेषणत्वात् इन्द्रियसम्बद्धविशे
षणतया कपालादौ घटसमवायस्य घटाभावस्य च ग्रहः इह कपाले घटसमवायोऽस्ति इह भूतले घटो नास्तीति चक्षुरादिसंयु
क्ते कपाले घटसमवायस्य भूतले घटाभावस्य च विशेषणत्वात् समवायस्य प्रत्यक्षत्वं तु न्यायमते न वैशेषिकमते तु
समवायोऽतीन्द्रियः अलौकिकप्रत्यक्षहेतुः सन्निकर्षस्त्रिविधः सामान्यलक्षणा ज्ञानलक्षणा योगजधर्मश्चेति एत
त्रितयसन्निकर्षः षड्विधसहकारीति संप्रदायविदः मनस एव सहकारीति नव्यनैयायिकाः तत्र सामान्यं ज्ञायमा
नमेव स्वाश्रयाणां सन्निकर्षः ज्ञायमानघटत्वसन्निकर्षेण घटा इत्याकारकं सकलघटानां प्रत्यक्षं जायते ज्ञानलक्षणासन्निकर्षेण

त

ह्, ने॰, नं॰, कौ॰

यत्रेयं व्याप्तिः व्यतिरेकव्याप्तिश्च निगद्यते तदन्वयव्यतिरेकि यथा पर्वतो वह्निमान् धूमादित्यादि अत्र पर्वतः पक्षः तस्य वह्निमत्वे
साध्ये धूमादिति हेतुरस्ति न यत्र यत्र धूमस्तत्र तत्र वह्निर्यथा महानसादौ इत्यन्वयव्याप्तिः यत्र यत्र वह्न्यभावस्तत्र तत्र धूमाभा
वो यथा जलमहाह्रदादौ इति व्यतिरेकव्याप्तिरस्ति अन्वये साधनं व्याप्यं साध्यं व्यापकमिष्यते साध्याभावोऽन्यथा व्याप्यो व्यापकः
साधनात्ययः १ व्याप्यस्य वचनं पूर्वं व्यापकस्य ततः परं एवं परीक्षिता व्याप्तिः स्फुटीभवति तत्त्वतः २ तथा तांम मध्येऽन्वयव्य
तिरेकी सपंचरूपोपपन्न एव स साध्यं साधयतीति तानि पंचरूपाणि पक्षधर्मत्वं सपक्षे सत्त्वं विपक्षाद्व्यावृत्तिः अबाधितविषयत्वं
असत्प्रतिपक्षत्वं चेति पक्षताश्रयहेतुत्वं पक्षधर्मत्वं निश्चितसाध्यवान् सपक्षस्तत्र विद्यमानत्वं सपक्षे सत्त्वं निश्चितसा
ध्याभाववान् विपक्षस्तत्राविद्यमानत्वं विपक्षाद्व्यावृत्तिः प्रमाणान्तरेणाऽप्रमितसाध्याभावत्वं अबाधितविषयत्वं सा
ध्याभावसाधकहेत्वन्तरशून्यत्वमसत्प्रतिपक्षत्वं एतानि पंचरूपाणि वह्निसाधकधूमादावन्वयव्यतिरेकिणि विद्यन्ते के
वलान्वयिनि विपक्षाद्व्यावृत्तिर्नास्ति विपक्षाप्रसिद्धेः केवलव्यतिरेकिणि सपक्षे सत्त्वं नास्ति सपक्षाप्रसिद्धेः त्रिविधमप्य
हि नुमानं द्विविधं स्वार्थं परार्थं चेति स्वस्यैवानुमितिहेतुः स्वार्थं स्वयं धूमादग्निमनुमाय परं बोधयितुं पंचावयवोपेतमनुमा
नवाक्यं प्रयुंक्ते तत्परार्थं पंचावयवास्तु प्रतिज्ञाहेतूदाहरणोपनयनिगमनानि तत्र पक्षे साध्यनिर्देशः प्रतिज्ञा यथा पर्वतो वह्नि प्र
6 मानिति पंचम्यन्तहेतुप्रतिपादकं वाक्यं हेतुरवयवः यथा धूमादिति व्याप्तिप्रतिपादकं वचनमुदाहरणं यथा यो यो धूमवान् स स व
ह्निमान् यथा महानस इति व्याप्तिः विशिष्टस्य हेतोः पक्षधर्मताप्रतिपादकं वचनमुपनयः यथा वह्निव्याप्यधूमवांश्चायमिति अबाधितत्वा
सत्प्रतिपक्षितत्वज्ञापकं वाक्यं निगमनं यथा तस्माद्वह्निमानिति तथा चायमित्युपनयस्य तस्मात्तथेति निगमनस्य शरीरमिति प्राचां
व्यतिरेकिणि प्रतिज्ञाहेतू तुल्यौ दृष्टान्तोदाहरणोपनयनिगमनानि भिद्यन्ते यथा जीवच्छरीरं सात्मकं प्राणादिमत्त्वादित्यत्र यत्सा
त्मकं न भवति तस्मान्न प्राणादिमत् यथा घटः न चेदं जीवच्छरीरं प्राणादिमन्न भवति तस्मान्न तथेति अथ हेत्वाभासाः
अनुमितितत्कारणान्यतरप्रतिबन्धक [illegible] हेतवो हेत्वाभासाः तेषामनैकान्तिकविरुद्धासत्प्रतिप

हराम

ततस्तत्रैव व्याप्यत्वेन धूमस्य परामर्शो वह्निव्याप्यधूमवानयमित्येवंरूपो जायते [illegible]नित्तनोपत्वं तस्येति तोयं लिंगज्ञानज
न्यं लिंगिज्ञानमनुमितिः यथा पर्वतादौ धूमज्ञानानंतरं पर्वतो वह्निमानीति ज्ञानं व्याप्तिपक्षधर्मतावल्लिंगं ननु केयं व्याप्तिरिति
चेत् उच्यते अव्यभिचरितः साध्यसामानाधिकरण्यं व्याप्तिः अस्ति चेदयं पर्वतो वह्निमान् धूमवत्त्वादित्यादि सद्धेतौ यत्र यत्र धूम
स्तत्र तत्र वह्निरिति नियमत्वात् अस्ति चेदयं पर्वतो धूमवान् वह्निमत्त्वादित्याद्यसद्धेतौ यत्र यत्र वह्निस्तत्र तत्र धूमसत्तानियमस्यास
त्वात् तप्तायःपिंडे वह्निसत्वेपि धूमासत्वात् व्यभिचारज्ञानविरहसहकृतं हेतुसाध्यसहचारदर्शनं व्याप्तिग्राहकं कथमेतदिति चेत् दृश्यं
हेतोः साध्याभाववद्वृत्तित्वं व्यभिचारः तद्ज्ञाने सति व्याप्तिग्रहाभावात् तदभावस्तत्र कारणं हेतुसाध्यसहचारदर्शनं तु अन्वयव्यति
रेकाभ्यां तत्र कारणं का पुनः पक्षधर्मता पक्षताश्रयवृत्तित्वं पक्षधर्मता पक्षता चानुमित्साविरहविशिष्टसाध्यनिश्चयाभावः अ
स्ति चेदं पर्वतादौ यदि अनुमित्साविरहविशिष्टसाध्यनिश्चयस्य तत्राभावात् पर्वतादौ साध्यनिश्चये सत्यपि सत्यां चानुमित्सायां प
र्वतो वह्निमान् धूमादित्यनुमानसंभवात् तत्र पक्षतासत्वं तदेव अनुमित्साविरहविशिष्टत्वे साध्यनिश्चयविरोधात् तथा चानुमित्सावि
रहविशिष्टसाध्यनिश्चयस्य पक्षस्य तत्राभावात् न दोषः तच्चानुमानं त्रिविधं केवलान्वयि केवलव्यतिरेकि अन्वयव्यतिरेकी चेति यत्रा
न्वयव्याप्तिरेवास्ति तत्केवलान्वयि यथा घटोऽभिधेयः प्रमेयत्वादिति अत्र घटः पक्षस्तस्याभिधेयत्वं साध्यं प्रमेयत्वं हेतुस्त
स्मिन् यत्र यत्र प्रमेयत्वं तत्र तत्राभिधेयत्वमित्याद्यन्वयव्याप्तिरेवास्ति न तु यत्र यत्र साध्याभावस्तत्र तत्र हेत्वभाव इति व्यतिरेकव्या
प्तिः अभिधेयत्वप्रमेयत्वयोः सर्वत्र सत्वात् साध्याभावादेरप्रसिद्धत्वात् यत्र व्यतिरेकव्याप्तिरेवास्ति तत्केवलव्यतिरेकी
यथा जीवच्छरीरं सात्मकं प्राणादिमत्त्वादित्यादि अत्र जीवच्छरीरं पक्षस्तस्य सात्मकं साध्यं प्राणादिमत्त्वं हेतुस्तस्मिन्
यत्र यत्र सात्मकत्वाभावस्तत्र तत्र प्राणादिमत्त्वाभावः यथा घटादौ इति व्यतिरेकव्याप्तिरेवास्ति न तु यत्र यत्र प्राणादिमत्त्वं त
त्र तत्र सात्मकत्वमित्यन्वयव्याप्तिः दृष्टान्ताभावात् जीवच्छरीरमात्रस्य पक्षत्वात् [illegible] यत्र च हेतुसाध्ययोर्व्याप्तिद्वयसत्वात्

स्य

राम
१

च्चत्व न कश्चपासिद्धः। यथा गगनारविंदं सुरभि अरविंदत्वात् सरोजारविंदवदिति अत्र च अरविंदे पक्षे गगनीयत्वं पक्षतावच्छे-
दकं नास्ति अरविंदत्वं हेतुराश्रयासिद्धः। एतद्ज्ञानं परामर्शप्रतिबंधकं अरविंदे गगनीयत्वं नास्तीति ज्ञाने सति सुरभित्वव्याप्यारविंद-
त्ववद्गगनारविंदमिति परामर्शासंभवात्। एतस्य अरविंदे गगनीयत्वाभावावगाहित्वात्। पक्षे हेत्वभावप्रतीतौ स्वरूपा-
सिद्धः। यथा ह्रदो द्रव्यं धूमादिति अत्र च पक्षे ह्रदे धूमस्याभावोऽस्तीति धूमो हेतुः स्वरूपासिद्धः। एतद्ज्ञानमपि परामर्शप्रतिबंधकं
ह्रदे धूमो नास्तीति ज्ञाने सति द्रव्यत्वव्याप्यधूमवान् ह्रद इति परामर्शासंभवात्। एतस्य ह्रदे धूमसत्वाभावावगाहित्वात्। व्याप्यत्वावच्छे-
दकाभाववान् हेतुर्व्याप्यत्वासिद्धः। यथा पर्वतो वह्निमान् कांचनमयधूमादिति अत्र च धूमे व्याप्यतावच्छेदकत्वेनाभिमतं कां- नाच
चनमयत्वं नास्तीति धूमो हेतुर्व्याप्यत्वासिद्धः। एतद्ज्ञानमपि परामर्शप्रतिबंधकं धूमे कांचनमयत्वं नास्तीति ज्ञाने सति वह्निव्या-
प्यकांचनमयधूमवान् पर्वत इति परामर्शासंभवात्। एतस्य धूमे कांचनमयत्वसत्वाभावावगाहित्वात्। साध्याभाववत्पक्षको बा-
वाधः प्रत्यक्षतः प्रमाणसापेक्ष्या धितः। यथा वह्निरनुष्णः पदार्थत्वात् जलवदिति अत्र च वह्नौ पक्षे अनुष्णत्वाभाव उष्णत्वस्य त्वगिंद्रियेण निश्चयात् पदार्थत्वं हे-
प्रत्यक्षात् तुर्बाधितः। एतद्ज्ञानं साक्षादनुमितिप्रतिबंधकं वह्नावनुष्णत्वं नास्तीति ज्ञाने सति वह्निरनुष्ण इत्यनुमितेरसंभवात्। तदभावे सो-
घटवत् प्र किंक निरोपयुक्तहेतुज्ञाने प्रतिबंधकत्वात् इति हेत्वाभासाः। ननूपाधेरपि हेतुदोषत्वात् सोपाधिकोऽपि हेत्वाभासोऽस्तीति
त्रऽनुवन कथं पंचैव ते इति चेन्न व्यभिचारादिज्ञानस्यैवोपाधिज्ञानस्यानुमितिं प्रति करणान्तरप्रतिबंधकताभावेनोपाधेर्हेतु-
हृपवत्व दोषत्वाभावात्। कथं तर्हि व्याप्तेरनुमानेनोपाधिदूषणमेतदिति चेत् उपाधिज्ञानस्य व्यभिचारज्ञानप्रयोजकत्वेन तत्र तदुपन्यासा-
मुपाधिः
८ त्। अथ कोऽयमुपाधिरिति चेदुच्यते साध्यव्यापकत्वे सति साधनाव्यापकोपाधिः। यथा पर्वतो धूमवान् वह्नि- राम
रित्यत्रार्द्रेंधनं भवति च तत्साध्यस्य धूमस्य व्यापकं यत्र यत्र धूमस्तत्र तत्रार्द्रेंधनमिति सत्वात्। भवति च साधनस्य १
वह्नेरव्यापकं यत्र वह्निस्तत्रार्द्रेंधनमिति असत्वात् तप्तायःपिंडे वह्निसत्वेऽप्यार्द्रेंधनाभावात्। एवं पारिभाषिकमु-

ति

तत्र सव्यभिचारो नैकान्तिकः स त्रिविधः साधारणोऽसाधारणोऽनुपसंहारी चेति तत्र सपक्षविपक्षवृत्तिः साधारणः यथा पर्वतो धूमवान् वह्नेरिति स
पक्षे महानसे विपक्षे तप्तायःपिंडे वर्तते साधारणः एतज्ज्ञानं च विपक्षे हेतोर्व्यभिचारविषयिकत्वाद्व्यभिचारज्ञानविधया व्या
प्तिग्रहप्रतिबंधकं व्यभिचारज्ञाने सति व्याप्तिग्रहानुदयस्य सर्वसिद्धत्वात् सपक्षविपक्षव्यावृत्तत्वे सति पक्षवृत्तिरसाधारणः यथा शब्दो नि
त्यः शब्दत्वादिति शब्दत्वं हि सपक्षान्नित्याद्विपक्षाच्चानित्याद्घटादेर्व्यावृत्तं पक्षे च शब्दे वर्तते इत्यसाधारणं एतज्ज्ञानं च कथमनुमितिप्रतिबंधकं क
थमिति चेत् इत्थं शब्दत्वं हि नान्वयी हेतुः दृष्टान्ताभावात् किन्तु व्यतिरेकि तथा च यो यतो व्यावृत्तः स स्वाश्रये तदभावं साधयति य
था धूमो वह्न्यभाववतो जलह्रदादेर्व्यावृत्तः स स्वाश्रयपर्वतादौ वह्न्यभावाभावं साधयति तथा शब्दत्वं नित्यत्ववतो गगनादेः सपक्षा
द्व्यावृत्तमिति स्वाश्रये शब्दे नित्यत्वाभावमनित्यत्वं साधयेत् एवं नित्यत्वाभाववतो घटादेर्विपक्षाद्व्यावृत्तमिति स्वाश्रये शब्दे नि ये
त्यत्वाभावाभावं नित्यत्वमपि साधयेत् न चैकत्र शब्दे नित्यत्वानित्यत्वयोः संभवः तयोर्विरोधात् तस्माच्छब्दत्वे असाधारणज्ञाने स
ति न साध्यानुमितिरिति वस्तु सर्वपक्षकोऽनुपसंहारी यथा सर्वमनित्यं प्रमेयत्वादिति अत्र सर्वस्यैव पक्षत्वात्सपक्षत्वेऽनुपसं
हारी एतज्ज्ञानमपि व्याप्तिग्रहप्रतिबंधकं सर्वस्य पक्षत्वे व्याप्तिग्राहकस्य सहचारदर्शनस्याभावेन सहचारनिश्चयाभावे सति व्याप्तिग्रहा गो
संभवात् साध्याभावव्याप्तो हेतुर्विरुद्धः यथायं गौरश्वत्वादिति अत्र गोत्वसाध्यकेऽश्वत्वहेतौ तत्र गोत्वाभाववृत्तित्वात् साध्याभावव्याप्तेः सत्त्वाद्विरुद्ध
हेतुर्विरुद्धः एतज्ज्ञानं च साक्षादनुमितिप्रतिबंधकं गोत्वाभावव्याप्याश्वत्ववत्ताज्ञाने सति गोत्वनिश्चयासंभवात् साध्याभावसाधक
हेत्वन्तरवृत्तिपक्षः सत्प्रतिपक्षः यथा पर्वतो वह्निमान् धूमात् महानसवत् पर्वतो वह्न्यभाववान् पाषाणमयत्वात् कुड्यवदिति अ
त्र च द्वयोरपि हेत्वोः परस्परसाध्याभावसाधकत्वात् सत्प्रतिपक्षत्वं एतज्ज्ञानं च साक्षादनुमितिप्रतिबंधकं वह्निव्याप्यधूमवान्
वह्न्यभावव्याप्यपाषाणमयत्ववांश्चायमिति द्विविधपरामर्शे सति एकस्मादप्यनुमितेरभावात् परस्परप्रतिबंधात् परामर्शप्रतिबंधकत्वा
न्न विषयबाधोऽसिद्धः स च त्रिविधः आश्रयासिद्धः स्वरूपासिद्धो व्याप्यत्वासिद्धश्चेति तत्र पक्षतावच्छेदकाभा

ना

[illegible]

रा. यां घोष इत्यत्र तीरोपस्थापकं गंगापदं शक्यसंबंधो लक्षणा यथा गंगापदशक्यप्रवाहसंबंधो यस्तीरे संयोगः।
को. गंगासंबंधो गंगापदलक्षणा वा तस्य च शक्यस्य आकांक्षा योग्यता सन्निधयः सहकारिणः यस्यपदस्य येन प
नै. देन विनाऽन्वयानुभवजनकत्वं नास्ति तस्य तदर्थेन पदेन समभिव्याहारात् आकांक्षा यथा घटमानयेत्यादौ का
रकपदस्य क्रियापदेन विना घटः कर्मेत्यन्वयानुभवजनकत्वाभावात् कारकपदस्य क्रियापदेन सहाकांक्षा
एवं क्रियापदस्य कारकपदेनापि सह बोध्या अतएव गौरश्वः पुरुषो हस्तीत्यादौ नान्वयबोधः आकांक्षाविरहात्
एकपदार्थे परपदार्थसंसर्गो योग्यता यथा पयसा सिंचतीत्यादौ पयः पदार्थे सेकस्य संसर्गस्य कार्यकारणभाव
लक्षणस्य सत्त्वात् योग्यता अतएव वह्निना सिंचतीत्यादौ नान्वयबोधः योग्यताविरहात् पदानामव्यवधानं सन्नि
न धिः यथा गामानयेत्यादौ पदद्वयमव्यवधानेनोच्चारणात् सन्निधिः अतएव एकैकशः प्रहरे प्रहरेऽसहोच्चारिते गाम
नयेत्यादौ नान्वयबोधः सन्निध्यभावात् सोऽयं शब्दस्त्रिविधः विधिनिषेधार्थवादभेदात् तत्र प्रवृत्तिपरं वाक्यं वि
धिः यथा ज्योतिष्टोमेन स्वर्गकामो यजेत आरुणकामस्तण्डुलं पचेत इत्यादि ज्योतिष्टोमनामको यागः स्वर्गस्ये
ष्टसाधनं तण्डुलकर्मकपाकः ओदनस्येष्टसाधनमित्युभयत्रावगम्यते यजेत पचेतेत्यादि विधिप्रत्ययेनेष्टसाधन
त्वोपस्थापनात् निवृत्तिपरं वाक्यं निषेधः यथा कलंजं न भक्षयेदित्यादिकं कलंजभक्षणमनिष्टविशेषसाधनमिति वाक्या
र्थः इष्टविरोधप्रतिपादकं वा यत्तु व्यतिरिक्तं तत्पावनत्वेनैव वाक्यतात्पर्यात् विधिनिषेधभिन्नः शब्दोऽर्थवादः यथा अग्नि
र्दिशो रूप अग्निर्हि मस्य मेधस्य जुहोति पुरंदरः इत्यादि सयावंशा यो लोके वेदे च समानः इयांस्तु विशेषः
प्रमाणान्तरविरुद्धार्थबोधको गुणवादः यथा आदित्यो यूप इत्यादि प्रमाणान्तरप्राप्तार्थबोधकोऽनुवादः यथा अग्निर्हिमस्य भेषजमित्यादि प्रमाणान्तरविरोधतत्प्राप्तिरहिता
र्थबोधको भूतार्थवादः यथा इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छदित्यादि तदुक्तं विरोधे गुणवादः स्यादनुवादोऽवधारिते भूतार्थवादस्तद्धानादर्थवादस्त्रिधा मतः इति ॥

॥ हिंसा धर्मसाधनं हिंसात्वात् क्रतुवाह्यहिंसावदित्यत्र निषिद्धत्वमुपाधिः भवति यत्र यत्र धर्मसाधनत्वसाध्यस्य
व्यापकं यत्र यत्राधर्मसाधनत्वं तत्र तत्र निषिद्धत्वमिति सत्वात् साधनं तु हिंसात्वस्याव्यापकं यत्र यत्र हिंसात्वं त
७ त्र तत्र निषिद्धत्वमित्यसत्वात् यज्ञीयहिंसायां हिंसात्वसत्वेपि निषिद्धत्वस्यासत्वात् एवं गर्भस्थो मित्रातनयः श्या
मो मित्रातनयत्वात् दृश्यमानमित्रातनयवदित्यत्र शाकपाकजत्वमुपाधिः न च दृश्यमानस्य काकादौ
सत्वेसाकपाकजत्वाभावात् साध्यव्यापकत्वं काकादिव्यावृत्तश्यामत्वस्यैवात्र साध्यत्वात् इत्यनुमाननिरू
पणं अथोपमानं निरूप्यते तत्रोपमितिकरणमुपमानं तच्च सादृश्यज्ञानात्मकं उपमितित्वं जातिः सा तु उपमिति
कथमिति प्रत्यक्षसिद्धेति चेदुच्यते गवयपदमजानन् कश्चिन्नागरिकः कश्चिद्वनेचरं कीदृशो गवयपदवाच्य इति
पृच्छति ततस्तेन गोसदृशो गवयपदवाच्य इत्युक्ते सति कदाचिद्वनं गतो गोसदृशं पिंडं पश्यन् प्रागुक्तातिदेश
वाक्यार्थं स्मृत्वा असौ गवयपदवाच्य इति प्रतिपद्यते सा उपमितिः अत्र गोसादृश्यज्ञानं करणं अतिदेशवाक्या
र्थस्मरणं व्यापारः इत्युपमाननिरूपणं अथ शब्दो निरूप्यते शाब्दप्रमाकरणं ज्ञानविषयः शब्दः यथा नदीती
रे पंचफलानि सन्तीत्यादिवाक्यार्थगोचरयथार्थज्ञानं शाब्दप्रमा अत्र पदज्ञानं करणं पदजन्यपदार्थोप म
स्थितिर्व्यापारः पदोपस्थितानां पदार्थानां मिथः संसर्गो वाक्यार्थः पदसमूहो वाक्यं अर्थवाचकं पदं तद्द्वि
धं मुख्यं गौणं चेति यत्पदं शक्त्या यमर्थमुपस्थापयति तत्तस्मिन्नर्थे मुख्यं यथा गोघटादिव्यक्तिमुपस्था
गोघटादिपदं अस्माच्छब्दादयमर्थो बोद्धव्य इत्याकारकोऽनादिसंकेतः शक्तिः यत्पदं लक्षणया यमर्थमु
पस्थापयति तत्तस्मिन्नर्थे गौणं लक्षणा कास्त्युच्यते यथा गंगा

कारणं द्विवलसामान्यवान् प्रत्यक्षलसात्मको वा द्वेषः सविधः दुःखविषयत्वेन साधनविषयश्च दुःखहेतुषु प्रतिद्वेषः खेदात्मा
त्रे कारणं सा धनद्वेषश्चेति दुःखिता धनानाने कारणं प्रयत्नत्वसामान्यवान् उत्साहरूपः प्रयत्नः स त्रिविधः प्रवृत्ति
निवृत्तिर्जीवनयोनिभेदात् चिकीर्षाजन्यो यत्नः प्रवृत्तिः द्वेषसाधनताज्ञानजन्यो यत्नो निवृत्तिः श्वासप्रश्वास
हेतुर्यत्नो जीवनयोनिः सर्वातीन्द्रियः बुद्ध्यादयः प्रयत्नान्ता आत्ममात्रसमवेताः तत्रेश्वरगता नित्याः जीवगता अनित्याः
आद्यपतनासमवायिकारणं गुरुत्वं तच्च जलभूमात्रवृत्ति आद्यस्यन्दनासमवायिकारणं द्रवत्वं तत् द्विविधं सांसि
द्धिकं नैमित्तिकं च अग्निसंयोगाजन्यद्रवत्वं सांसिद्धिकं तज्जलमात्रवृत्ति अग्निसंयोगजन्यद्रवत्वं नैमित्तिकं तत्पृ
थिव्यादित्रयवृत्ति घृतादिरूपपृथिव्यां तेजसि सुवर्णादिरूपे च वह्निसंयोगात् द्रवत्वोत्पत्तेः स्नेहत्वजातिमान् चिक्कणतारूपः स्नेहः
स च जलमात्रवृत्तिः चूर्णादिपिण्डीभावहेतुर्गुणः संस्कारस्त्रिविधः वेगो भावना स्थितिस्थापकश्च वेगस्तु स्पर्शवद्द्रव्यमात्रवृत्तिः परमाणुगता
नित्याः कार्यगता अनित्याः श्रोत्रग्राह्यो गुणः शब्दः स द्विविधः संयोगजो विभागजः शब्दजश्चेति भेदात् यथा भेर्यादिसंयोगात्
जः संयोगजः तत्र भेर्याकाशसंयोगः समवायिकारणं भेरीदण्डसंयोगो निमित्तकारणं वंशे पाट्यमाने चटचटाशब्दः स
विभागजः तत्र वंशदलाकाशविभागोऽसमवायिकारणं वंशदलद्वयविभागो निमित्तकारणं वीचीतरं
गन्यायेन कदम्बगोलकन्यायेन वा उत्पद्यमानो द्वितीयादिशब्दः शब्दजः तत्राद्यशब्दः समवायिकारणं
अनुकूलवातादिर्निमित्तकारणं पुनरपि शब्दो द्विविधः वर्णात्मको ध्वन्यात्मकश्चेति तालुव्यादिव्यापारप्रभवो वर्णा
त्मकः मृदङ्गादिप्रभवो ध्वनिः सर्वोऽपि शब्दः आकाशमात्रसमवेतः जीवात्मसमवेता बुद्धिः सुखदुःखेच्छाद्वेषप्रयत्नाः
अदृष्टाश्च संस्कारविशेषाश्च भावनाख्यस्य नवविशेषगुणा नान्यत्र वर्तन्ते इति ज्ञेयम् तत्र नाधिकरणत्वं नियमात् वि
विहितक्रियासाध्यो धर्मः निषिद्धक्रियासाध्योऽधर्मः एतौ जीवमात्रसमवेतौ अनुभवजन्या स्मृतिहेतुर्भावना संस्कारत्वजा

का

इति देहेऽप्युक्ते वा दिवाऽभोजिनो रात्रिभोजनमन्तरेण पीनत्वमनुपपन्नमिति ज्ञानानन्तरं देवदत्तो रात्रौ भुंक्ते २

२९ १८

किं विदेव लौकिकं वाक्यं प्रमाणं यत्प्रोक्तं वेदवाक्यं तु सर्वं मयि प्रमाणं परमाप्तेन भगवता कृतत्वादिति इति निरूपणं अर्थापत्तिस्तु
नुप्रमाणान्तरं पीनो देवदत्तो दिवा न भुंक्ते इति निर्णीते तस्य व्यतिरेकि साध्यत्वात् तथा हि देवदत्तो रात्रौ भुंक्ते दिवाभुंजा
नत्वे सति पीनत्वात् यस्तु रात्रौ न भुंक्ते स दिवाऽभुंजानत्वे सति पीनोऽपि न भवति यथा दिवा रात्रौ वाऽभोजी नि अर्थापत्तिरपि
व्यतिरेकि न ततः प्रमाणान्तरमिति घटो यत्र स्यात् भूतले घटाभावो गृह्यते अनुपलब्धिरभावो गृह्यते एवं स्वरूप एव ग्रहकारि
णोऽनुप्रमाणान्तरं प्रत्यक्षेणैवाभावग्रहोपपत्तेः अन्यथेह घटो नास्तीति निर्णयान्तरमिह घटाभावं साक्षात्करोमीति प्रतीत्य
नुपपत्तेः प्रमाणं स्वतो ग्राह्यं परतो वेति विचार्यते तत्र जलादिज्ञाने जाते तत्र स्वत एव यथार्थज्ञानत्वं
प्रामाण्यमवधार्यं जलं प्रवर्तते ज्ञानग्राहकेणैव प्रामाण्यस्यापि ग्रहणात् प्रामाण्यस्य यावद् ज्ञानग्राहकसामग्रीग्राह्यत्वं स्वतस्त्वं
परगमात् इति मीमांसकाः तन्न स्वत एव प्रामाण्यग्रहे ज्ञानग्रहणानन्तरं विज्ञाते जलज्ञाने प्रमाणं न वेति प्रामाण्यसंशयो
न स्यात् निश्चिते संशयायोगात् संशयश्च ज्ञानग्रहे पि न वाच्य ज्ञानग्रहे तेन धर्मिकप्रामाण्यं तत
अनुमानतः इमां कोटिं संशयानुपपत्तेः संशयस्य धर्मिज्ञानसापेक्षत्वात् नहि धर्मिण्यनिश्चिते धर्मिज्ञाने संशयो भवति
ति संशयो भवति तस्मात् ज्ञाने परत एव प्रामाण्यमवधार्यते तथा हि अनभ्यासदशापन्ने जलादिज्ञाने जाते तत्र प्रामाण्य
संशये सत्यपि पुरुषः प्रवर्तते ततो जलप्राप्तौ सत्यां जातं मे जलज्ञानं प्रमाणं समर्थप्रवृत्तिजनकत्वात् यत्प्रमा भवति तत्स
मर्थप्रवृत्तिजनकं न भवति यथा जलभ्रमः इति व्यतिरेकेणानुमानेन प्रामाण्यं निश्चीयते अभ्यासदशापन्ने
जलादिज्ञाने पुनः एवमपि अन्यथासिद्धं प्रामाण्यमवधार्यते तत्रैव लिङ्गीभावादिजलज्ञानप्रमा समर्थप्रवृत्तिजनकजाती
यत्वात् आप्तजलज्ञानवदिति धर्मप्रमाणं वेद अथ धर्मप्रमाणं वेदः इच्छा सामान्यवतीत्वं कर्तव्यविधेयत्वं
यतीत्वात् अनुपजलज्ञानवदिति तदनिष्टानुबन्धि कारणतामात्रं कारणतामात्रं फलं तदभावनेतौ
यतिविषयतावेदनीयत्वं

वेऽन्योन्याभावः स च घटः पटो नेत्यादिप्रत्ययप्रसिद्धः अन्योऽन्याभावः संसर्गाभावः स त्रिविधः प्रागभावः प्रध्वंसाभा
वोऽत्यन्ताभावश्चेति उत्पत्तेः प्राक् समवायिकारणे कार्यस्य संसर्गाभावः प्रागभावः स च इह कपाले घटो भविष्य
तीति प्रत्ययसिद्धः उत्पत्त्यनन्तरं समवायिकारणे कार्यस्य संसर्गाभावः प्रध्वंसाभावः स चेह कपाले घटो ध्व
स्तः इति प्रत्ययसिद्धः त्रैकालिकसंसर्गाभावोऽत्यन्ताभावः स चेह भूतले घटो नास्तीति प्रत्ययसिद्धः एव
मन्येषामवान्तरभावः यथान्धकारस्यालोकाभावे यत्रालोको नास्ति तत्रान्धकारव्यवहारात् लक्षण
दोषाणामव्याप्त्यतिव्याप्त्यसम्भवानां हेत्वाभासेष्वन्तर्भावः लक्ष्यैकदेशे लक्षणस्यावर्तनमव्याप्तिः य
था शिखावत्त्ववान् ब्राह्मण इत्यस्य संन्यासिन्यव्याप्तिः तस्य शिखावत्त्वाभावात् अलक्ष्ये लक्षणगमनम
तिव्याप्तिः यथा मनुष्यो ब्राह्मण इति लक्षणस्य शूद्रेऽतिव्याप्तिः तस्यापि मनुष्यत्वात् लक्ष्ये क्वापि लक्षणस्यावर्त
नमसंभवः यथा शृङ्गदण्डवान् ब्राह्मण इति लक्षणस्यासंभवः कस्यापि ब्राह्मणस्य शृङ्गादण्डाभावात् एतद्दोष
रहितं लक्षणं विदुः शुद्धमानादिजन्यत्वात् ब्राह्मण इति विरुद्धश्चैव घटकर्माद्यकारकत्वं इत्यलं प्रप
ञ्चेन सर्वेषां पदार्थानामुद्देशलक्षणे कृते बालानुपयोगात् परीक्षा न कृता लक्ष्यतावच्छेदकमात्रेण लक्ष्यस्य की
र्तनमुद्देशः असाधारणधर्मो लक्षणं उद्देशलक्षणाभ्यामुपपन्नमनुपपन्नं वेति फलको विचारः परीक्षा न्य
ननु निःप्रयोजनं तत्त्वार्थनिरूपणं जन्यपदार्थतत्त्वज्ञानस्य दुःखाभावसाधनेतरत्वेन प्रयो तम
जनत्वाभावादिति चेन्न पदार्थतत्त्वज्ञानस्यात्मतत्त्वज्ञानद्वारा मोक्षसाधनत्वात् आत्यन्तिकदुःखध्वं १०
सो मोक्षः स च स्वसमानाधिकरणदुःखप्रागभावासमानकालीनदुःखध्वंसः संस्कारकालीनदुःखध्वं

त्वप्रमात्वं तद्भिन्नप्रमा सा द्विविधस्वप्नघटादि

तिमान् संस्कारः स त्रिविधः वेगः स्थितिस्थापको भावना चेति वेगत्वजातिमान् वेगः समूर्तद्रव्यमात्रसमवेतः अन्यथाकृतस्य पूर्वा-
वस्थापादकः संस्कारः स्थितिस्थापकः स च पृथिव्यादिचतुष्टयवृत्तिः आकृष्टस्य शाखादेः पुनस्तत्स्थानस्थितिं जनयति
इत्येषो क्रियाजन्यो वेगजन्यः क्रियानाशेऽपि च पूर्वानुभवजन्यः स्मृतिहेतुः संस्कारो भावना नाम जीवमात्रवृत्तिः त्रिविधः संस्कारो
ऽनेन स्फुट एव इति गुणनिरूपणं ऊर्ध्वदेशसंयोगहेतुः कर्म उत्क्षेपणं अधोदेशसंयोगहेतुः कर्म अपक्षेपणं स्वसन्निकृष्टसं-
योगहेतुः कर्म आकुञ्चनं स्वविप्रकृष्टसंयोगहेतुः कर्म प्रसारणं गमनं पञ्चविधमपि कर्म मूर्तद्रव्यमात्रसमवेतम् अनि-
त्यमेव उत्तरसंयोगात् क्वचिद्विभागाद्वा नाशात् नश्यति इति कर्मनिरूपणं अथ केन प्रकारेणेति सामान्यं परं यथा सत्
त्वा ताद्रव्यत्वं किञ्चिदल्पदेशवृत्तित्वेनैतत्सामान्यापेक्षया घटत्वादिकं देशवृत्तित्वात् अपरं इति सामान्यमपरं परापरं यथा द्रव्यत्व-
गुणत्वकर्मत्वादि सत्तापेक्षया अल्पदेशवृत्तित्वात् उक्तः सामान्यं द्विविधं जातिरूपमुपाधिरूपं च सत्तात्वसमवेतं सामा-
न्यं जातिः यथा सत्ताद्रव्यत्वादि परं परा संवेद्य सामान्यमुपाधिः यथा प्रमेयत्वपटत्वादि दण्डत्वकुण्डलत्वादि अत्र
मात्वमेव किं परं परासंवेद्ये न घटादिनिष्ठत्वमेव भिन्नत्वात् इति सामान्यनिरूपणम् नित्यद्रव्यवृत्तयो विशेषाः सामा-
मान्यस्य च विशेषवत्ता विभागाभावात् सामान्यलक्षणमेव पूर्वोक्तमवधेयम् तु विशेषानभ्युपगमे समानजातिगुण-
क्रियावतां परमाणूनां परस्परव्यावृत्तिबुद्धिर्न स्यात् तत्र व्यावर्तको योगिनोऽपि तथा परमाणुजातौ न सङ्करः स्यादि-
त्येवं द्रव्ययोः संयोगस्याप्युतसिद्धयोः समवायः अयुतसिद्धयोः यथा ये द्वयोर्मध्ये एकमविनश्यदपराश्रितमेवावति-
ष्ठते तावयुतसिद्धौ एतौ यथा च विधौ अवयवावयविनौ गुणगुणिनौ क्रियाक्रियावन्तौ जातिव्यक्ती विशेषनित्यद्रव्ये क्रिया
चेति अवयव्यास्यो हि अवयवाश्रित एवावतिष्ठते अवयवा हि नाशान्तरं विना पृथक्तन्तुरूपा-
मात्रे निराश्रिता एवावतिष्ठन्ते इति विशेषसमवायौ निरूपितौ तादात्म्यसंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकोऽभा-

ना० २३
[illegible] देवतामंत्रं जपकारिसं तद्दशांश हवनं मंत्रेण चरुणा तद्दशांशं स्यात्प्रति
तद्दशांशमार्जनं च [illegible] कारयेद्द्विजो॥ [illegible]
[illegible] ओं अद्यामुकगोत्रोऽहममुकशर्माऽहं अद्यामुकगो
त्रस्य अमुकप्रेतस्य देहोद्धरणकामो नारायणबलिपूजनं करिष्ये।
द्रा ५ ॐ पद्मोपरि [illegible] देवतामंत्रेण [illegible] तत्तद्दशांश हवनं च
[illegible] तद्दशांश तर्पणं तद्दशांशमार्जनं चाहं करिष्ये॥ हवना
दिकं कृत्वा पश्चात् बलिदानम्॥ तत्क्रमः पूर्वस्यां दिशि इं
द्राय नमः ओं इन्द्र इमं दधिमाषबलिं भक्तं समांसं कुटुंबं सपरिवा
रं रक्ष रक्ष आयुकर्ता क्षेमकर्ता कल्याणकर्ता वरदो भव॥ एवं अग्नि
कोणे अग्नये नमः॥ दक्षिणस्यां यमाय नमः॥ नैर्ऋत्यकोणे निर्ऋ
तये नमः॥ पश्चिमे वरुणाय नमः॥ वायव्यकोणे वायवे नमः॥ उत्तरे

त्वा इति मंत्रेण एकां दशावलिं जले क्षिपेत्॥११॥ ओं विष्णोः कर्माणि प
श्यत। यतो व्रतानि पस्पशे इन्द्रस्य [illegible]ज्यः सखा इति मंत्रेण दा
दशावलिं जले क्षिपेत्॥१२॥ ततः स्वस्तिवाचनं कृत्वा रुद्रा॥
ध्यायं पठेत्॥ अथ पक्षपद्धते शुभे मासे ... पक्षे ... अद्यामुक
गोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य देहतो दुरणकामोन्नराव...
त्वेन प्रा... एकादशाहे ... द्वादशे ... तेन
... हवनं ... स्वर्गे ... ओं ...
पक्वतान्नं पुष्प फल दक्षिणा ... मुकामुक ...
मुकामुक शर्मणे ... इति प्रतिवचनं॥
अथ चरुसंकल्पः॥ ओं अद्यामुक गोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य देहतो दु
रणकामो नारा ... गरपंचप्र

जपदक्षिणां सं । ... सर्वकल्पो नाम यथावलिः क्रमेण ॥ ... अमुकगो

कल्पं कुर्वीत ॥ देशकालौ स्मृत्वा अमुकगोत्रोहं अमुकशर्माहं ब्राह्म
णद्वाराकारितस्य श्रीब्रह्मगायत्रीमंत्रस्य सपादलक्षसंख्या
कजपस्य सांगतासिद्ध्यर्थं दक्षिणाद्रव्यं यथानामगोत्रेभ्यो
[illegible] ब्राह्मणेभ्यो विभज्य दातुमहमुत्सृजे ॥ अथ पंचघ
टदानम् ॥ तत्र क्रमः अद्यामुकगोत्रस्यामुकप्रेतस्य देहोद्धर
णकामः इमं ब्रह्मणः घटं रंजितं प्रतिमासहितं सोपस्करं विष्णु
प्रसन्नार्थं यथानामगोत्राय ब्राह्मणाय तुभ्यमहं संप्रददे ॥ अद्यामु
कगोत्रस्य पितुरमुकप्रेतस्य देहोद्धरणकामः रुद्रस्य विष्णुप्रीतिमासहि
तं इमं घटं सोपस्करं विष्णुप्रीतये यथाना० तुभ्य० ॥ अद्यामुकगो

... दीक्षा संकल्पः पूर्ववत् सर्वं कृत्वा ब्राह्मणद्वाराकारित

२४

ग्प्रारका चराग चार वत्तीस गां करक वात ना ग्प्रार सव प ...

कुवेराय नमः॥ ईशाने मध्ये देवाय नमः॥ ईशान पूर्व मध्ये ब्रह्मणे नमः॥
नैऋत्य पश्चिम मध्ये अनंताय नमः॥ अथ क्षेत्रपाल पूजा॥ करकलित
कपालः कुंडली दंडपाणी स्तरुण तिमिर नीलव्याल यज्ञोपवीती क्रतु
समय सपर्या विघ्न विच्छेद हेतु जयति वटुकनाथः सिद्धिदः सा
धकानाम्॥१॥ ओं क्षेत्रपाल इमं दधिमाषवलिं भद्र तं रमं
सकुटुंवं ससपरिवारं रत्न रम्या पुकती देमकतीक स्याण
कर्ता वरदो भव॥ इति ... संकल्पः॥ अद्यामुके
... पितुर्मातु ... देतो ... कामो ... कर्म सां
... सिध्यर्थं ... दाने ... फल ... वांछीनी दक्षिणा
... नाम ... दास्ये

एवं तं ... लनी व ...

पति दैवतं यथा नाम गोत्राय प्रा लग्ना पदातु मदमुत्सृजेत्।। अ

थ पूर्णाहुतिं संपूज्य दद्यादनेन मंत्रेण।। ॐ मूर्द्धानं दिवो

अरतिं पृथिव्या वैश्वानरमृतजातमग्निं कविं सम्राजम

तिथिं जनानामासन्ना पात्रं जनयंत देवाः स्वाहा [redacted]

[redacted] स पूर्णा व ... इति पूर्णाहुतिं

[redacted] छायापात्रं दद्यात् तद्यथा अमुक गोत्रोऽहं अमुककरणमीहे अस्तमस्

तु विनाशाय दीर्घायु प्राप्त्यर्थे इदं छायापात्रं घृतसमन्वितं यथा०।।

ततः अभिषेकं आकाशे ॐ स्वादिना।। ततः तिलकम् [redacted]

[redacted] प्रार्थ[redacted] अतसीपुष्पसंकाशं पीतवासं जनार्दनं ये नमस्यंति

जो विंदं न ते बाविद्यते भयम्।। अनादिनिधनो देवः शंखचक्रग

ऊरोगृहीता एवा प्याप्या दानं जो दानं वादद्यात् ६

त्रस्य० इमं घटं ताम्र [illegible] रुद्रप्रतिमासहितं रुद्रप्रसन्नार्थं वधाना०
तुभ्य० ॥ अद्यामुकजो त्रस्य० इमं घटं पद्मलोहप्रतिमासहितं ।
सोपस्करं पद्मप्रसन्नार्थं वधाना० तुभ्य० ततोऽपसव्यं ॥ अद्यामु
कजो त्रस्यामुकप्रेतस्यपदेकोद्धरणकामः इमं घटं सीसप्रतिमा
घलंकृतं तत्पुरुषप्रसन्नार्थं पधाना० तुभ्य० ततः पंच घट
नां दानप्रतिष्ठा संकल्पं कुर्वीत ॥ ततः पंच घटस्थापिता मान्नदान
संकल्पं कुर्वीत ॥ अथाचार्याय दक्षिणादानं दद्यात [illegible] ॥
अथ पूर्णपात्रसंकल्पः कृतैतन्नारायणबलिहोमकर्मणो कृता
कृतावेक्षणरूपत्र कर्मप्रतिष्ठार्थं इदं तंडुलपूर्णपात्रं प्रजा
पति दैवतं ब्रा... मं ... दद्ये ६

अथ कृतै तस चैव यानी ध्यान प्रति ... ता स्मता

ना० २६

तिरेता ड़ोरि के नाले न गज ५ अलभ्यु॥ हवनन्दिन की सामग्री॥ ५
पञ्च रत्नी स्वर्ण रजित ताम्र लोह मयी सीसमयी॥ वस्त्र ५ रत्न श्वे
त पीत स्याम हरित॥ ५ अन्न तंडुल गोधूम माष मुंग ति
ल॥ ५ कलश ५ सराई॥ १ [illegible] श्वेत वस्त्र॥ और हो मु
के आटे को गो के दुग्ध मा गुंद कर के घृत मापो ले एसा ती
२५ आध सेर आटे की॥ १ सेर तंडुल चूर्ण॥ १ श्रीफल पूर्णा
हुति के निमित॥ २५ सपारी [illegible] इलाचि वडी॥ मेवा ३ छटांक
इंद्रयव भोजपत्र॥ २ पान॥ जो दुग्ध जो घृत मधु दधि॥
२० सेर तिल १० सेर यव ५ सेर तंडुल ७॥ सेर शकर ८ सेर घी २६

पहक चातोलाते

अथ ... विसर्जनम्॥ ... ॥ अथ ... विसर्जनम्॥ ... दामीतिपठेत्

धरा॰ मंत्रय पुष्पांजलि का दोषेतमो दान दो भव २ प्राणि व स्था विसर्जये॥
त इति श्री दालभ्य ... तेधर्मशास्त्रे नारायणबलिःकर्म समाप्तम्॥
लिखितं पुस्तकं मोदकाख्य नगरे मधुसूदनदासेन॥ शुभम्
सम्वत् १९५१ का॰ शु॰ ११ गुरौ शुभमस्तु वात॥ अथ साम...
समग्रेण सह वर्तमानः सामग्री॥ प्रथम वस्त्र सामग्री॥ लोटे नग
४ धोति नग ४ आसन नग ४ गोमुखी ४ माला कमलकी ४ पवीत्री ४
जनेऊ ४ चंदन स्वेतको गटी नग ४ साके ४ सुपारी नग ... सर्वौ
धी अमावे सतावर कुंकु केशर सेर वारी और २ नालियर ॥१ क
लश मट्टीका ६ सरामी १ दिवा अष्ट पत्रं आम्र पल्लव दूर्वी
पसे ... टके ... मुद्रिका अक्षत पुष्प धूप नैवेद्य जंजा जलके ...

अथ सामग्री साम ... सामग्री

२९

ओं केतुं कृण्वन्नकेतवे पेशो मर्या अपेशसे । केतवे नमः ॥ इति नवग्रह मन्त्राः ॥

[redacted]नुकुन्दस्ये
दमपञ्जरई

होमे मन्त्रत्रयं प्रोक्तम्
ओं ह्रं सौः तुं कुरु

॥ मन्त्री मोक्षदायनी ॥

गरुडपुराणे अ० १२ प्रथमं विष्णवे दद्यात् द्वितीयं श्री शिवाय च यामाय परिवाराय तृतीयं पिंडमुत्सृजेत् चतुर्थं सोमराजाय हव्यवाहाय पंचमे कव्यवाहाय षष्ठं च दद्यात् कालाय सप्तमं रुद्राय चाष्टमं दद्यात् नवमं पुरुषाय च प्रेताय दशमं चैव एकादशं विष्णवे नमः द्वादशं तु ... याद्रि ... देवत्रयोदशं

षष्ठे मासि द्वितीये... सप्तमे च त्रियपक्षे च मासान्ते चैव वैश्यस्य सप्तमे स्त्रीशूद्रयोस्तथा मासान्ते ... वर्षं कुर्यान्ना... चापि सपक्षः त्रिपाद् ... निवर्तते ०

... पंचवा दद्यात् परे साये वा पिंड षोडशांके स्वर्गः प्रथमं षोडशकं स्मृतं त्वत्विधो जनाः ।

ऋषिर्गोपत्री छन्दो शनिर्देवता ... नामाज्यो शनिप्रीतये ...

अथ नवग्रह हवन मू॥ आकृष्णेनेति हिरण्यस्तूप ऋषिः सविता देवता त्रि
ष्टुप्छन्दः आदित्यप्रीतये कपिलानामाज्यौ घृताक्तार्कपवजिलार्कसमि
द्धौ मे विनियोगः। ॐ आकृष्णेनेति मन्त्रेण सूर्याय स्वाहा॥ ॐ इमं दे
व इति वरुण ऋषिः सोमो देवता यजुश्छन्दः पिंगलानामाज्यौ सो
मप्रीतये घृताक्तं पवतिलपलाशसमिद्धोमे विनियोगः॥ इमं दे
वेति मन्त्रेण सोमाय स्वाहा॥ अग्निर्मूर्द्धेति विरूपाक्ष ऋषिः॥
भौमो देवता गायत्री छन्दः धूम्रकेतुनामाज्यौ मंगलप्रीतये॥
घृताक्तं पवतिलखदिरहोमे विनियोगः॥ ॐ अग्निर्मूर्द्धेति म
न्त्रेण भौमाय स्वाहा॥ ॐ उद्बुध्यस्वाग्न इति नारायण ऋषिर्बुधो देवता
त्रिष्टुपछन्दो जठराग्निनामाज्यो बुधप्रीतये अपामार्गसमिद्धोमे विनियोगः
ॐ उद्बुध्येति मन्त्रेण बुधाय स्वाहा॥ ... ऋषिर्बृहस्पतिर्देवता त्रि

ना० ७ द्युमो सिंवेस्सवमसि विस्नवे त्वा स्वाहा ८ युञ्जते मन उत युञ्जते धियो वि
प्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः। वि होत्रा दधे वयुनाविदेक इन्मही देवस्य सवितुः परिष्टुतिः स्वाहा १२
दं विस्नवे सर्वं समाप्तं इदं विस्नुर्वि चक्रमे त्रेधा नि दधे पदं समूढमस्य पांसुरे स्वाहा २ इराव
ती धेनुमती हि भूतं सूयवसिनी मनवे दशस्या व्यस्कभ्ना रोदसी विस्नवेते दाधर्थ पृथिवीमभि
तो मयूखैः स्वाहा ३ देवश्रुतौ देवेष्वा घोषतं प्राची प्रेतमध्वरं कल्पयन्ती ऊर्ध्वं यज्ञं नयतं मा जिह्वर
तम् स्वं गोष्ठमा वदतं देवी दुर्ये आयुर्मा निर्वादिष्टं प्रजां मा निर्वादिष्टमत्र रमेथां वर्ष्मन्पृथिव्याः
४ विस्नोर्नु कं वीर्याणि प्र वोचं यः पार्थिवानि विममे रजांसि यो अस्कभायदुत्तरं सधस्थं वि
चक्रमाणस्त्रेधोरुगायो विस्नवे त्वा ५ दिवो वा विस्नु उत वा पृथिव्या महो वा विस्नुवे त्वा ६ प्रतद्वि
स्नुस्तवते वीर्येण मृगो न भीमः कुचरो गिरिष्ठः यस्योरुषु त्रिषु विक्रमणेष्वधिक्षियन्ति भुवनानि वि रा० ७

विपश्चितः विहोत्रादधेवयुनाविदेकइन्महीदेवस्यसवितुःपरिष्टुतिःस्वाहा १ इदंविष्णुर्विचक्रमेत्रे
धानिदधेपदम्समूढमस्यपांसुरेस्वाहा २ इरावतीधेनुमतीहिभूतंसूयवसिनीमनवेदस्या।
व्यस्कभ्नारोदसीविष्णवेतेदाधर्थपृथिवीमभितोमयूषैःस्वाहा ३ देवश्रुतौदेवेष्वाघोषतंप्राची।
प्रेतमध्वरंकल्पयन्तीऊर्ध्वंयज्ञंनयतंमाजिह्वरतम् स्वंगोष्ठमावदतंदेवीदुर्येआयुर्मानिर्वादिष्टम्प्र
जांमानिर्वादिष्टमत्ररमेथांवर्ष्मन्पृथिव्याःस्वाहा ४ विष्णोर्नुकंवीर्याणिप्रवोचंयःपार्थिवानिविम
मेरजांसियोअस्कभायदुत्तरंसधस्थंविचक्रमाणस्त्रेधोरुगायोविष्णवेत्वा ५ दिवोवाविष्णु
उतवापृथिव्यामहोवाविष्णुउरोरन्तरिक्षात् उभाहिहस्तावसुनापृणस्वाप्रयच्छदक्षिणादोतसव्या
द्विष्णवेत्वास्वाहा ६ प्रतद्विष्णुस्तवतेवीर्येणमृगोनभीमःकुचरोगिरिष्ठाःयस्योरुषुत्रिषुविक्रमणे
ष्वधिक्षियन्तिभुवनानिविश्वास्वाहा ७ विष्णोरराटमसिविष्णोःश्नप्त्रेस्थोविष्णोःस्यूरसिविष्णो

ना०
८

नघरारुदन्तोऽस्म्रद्दिंवु धामनुरोपमाणः विष्णोर्विचक्रमणमसि विष्णोर्विक्रान्तमसि विष्णोः क्रान्तमसि २
विष्णोः कर्माणि पश्यत यतो व्रतानि पस्पशे इन्द्रस्य युज्यः सखा १ तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यन्ति
सूरयः दिवीव चक्षुराततम् १ विष्णोर्नु कं वीर्याणि प्र वोचं यः पार्थिवानि विममे रजांसि यो अस्क
भायदुत्तरं सधस्थं विचक्रमाणस्त्रेधोरुगायो विष्णवे त्वा १ दिवो वा विष्ण उत वा पृथिव्या महो
वा विष्ण उरोरन्तरिक्षात् उभा हि हस्ता वसुना पृणस्वा प्र यच्छ दक्षिणादोत सव्याद्दिदिपन्निभुवनानि वि
श्वा १ विष्णोः रराटमसि विष्णोः श्नप्त्रे स्थो विष्णोः स्यूरसि विष्णोर्ध्रुवोऽसि वैष्णवमसि विष्णवे त्वा १
त्रीणि पदा विचक्रमे विष्णुर्गोपा अदाभ्यः अतो धर्माणि धारयन् १ अभ्यः षट् ६ अभ्यः संभृ
तः पृथिव्यै रसाच्च विश्वकर्मणः समवर्तताग्रे तस्य त्वष्टा विदधद्रूपमेति तन्मर्त्यस्य देवत्वमाजान
मग्रे १ वेदाहमेतं पुरुषं महान्तमादित्यवर्णं तमसः परस्तात् तमेव विदित्वाति मृत्युमेति नान्यः। राम

17

८

स्वा २ विष्णो रराटमसि विष्णोः श्नप्त्रेस्थो विष्णोस्स्यूरसि विष्णोर्ध्रुवोसि वैष्णवमसि विष्णवे त्वा ८ अ
स्य स्रुचेण होमः पुरुषसूक्तेन होमः ऋचः १६ सहस्रशीर्षा इत्यादि० श्रीश्च ते लक्ष्मीश्च इत्यंतं ऋ
चः २२ ततः लोमभ्यः स्वाहा २ इत्यादि ७२ त्यागोपि पूर्वा देवता ॐ लोमभ्यः स्वाहा २ त्वचे स्वाहा २ ॥
ॐ लोहिताय स्वाहा २ ॐ मेदोभ्यः स्वाहा ३ मांसेभ्यः २ स्नावभ्यः २ अस्थभ्यः २ मज्जभ्यः स्वाहा २ रेतसे १
पायवे १ आयासाय० प्रायासाय० १ संयासाय० १ वियासाय १ उद्यासाय १ शुचे १ शोचते १ शोचमानाय १
शोकाय०१ तपसे०१ तप्यते०१ तप्यमानाय०१ तप्ताय०२ घर्माय०१ निष्कृत्यै०१ प्रायश्चित्यै०१ भेषजाय०१
यमाय०१ अंतकाय०१ मृत्यवे०१ ब्रह्मणे०१ ब्रह्महत्यायै०१ विश्वेभ्यो देवेभ्यः द्यावापृथिवीभ्यां स्वा
हा इदं द्यावापृथिवीभ्यां न मम; अथ चरुहोमः आग्नेयं इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदं स ॥
मूढमस्य पांसुरे स्वाहा १ इषे पर्वतस्य वृषभस्य पृष्ठान्नावश्चरंति स्वसिच इयानाः ता आववृत्रं

ना° ८

ग्नयेस्वाहा न्तरिक्षायस्वाहा नक्षत्रेभ्यस्वाहा देवेभ्यस्वाहा सर्पायस्वाहा १ दिग्भ्यःस्वाहा १ चंद्रमसेस्वाहा २ वायवेस्वा
हाप्राणायस्वाहा अपानायस्वाहा चक्षुषेस्वाहा चक्षुषेस्वाहा १ श्रोत्रायस्वाहा २ पूर्णाहुतिहोमः मद्यग्ने
नमम इतित्यागः अथहोमसंकल्पः आघारादिपूर्णाहुतिपर्यंतं अस्मिन्प्रायश्चित्तहोमकर्मणि येयेने
त्रैर्यस्यैदेवतायैयावंत्योयावंत्याहुतयः तासांदेवतानांप्रीयतांसंस्रवप्राशनं पवित्राभ्यांमार्जनं पवित्रप्रति
पत्तिः प्रणीताविमोकः ब्रह्मणेपूर्णपात्रदानं अद्यकृतेतत्नारायणबलिकर्मांगत्वाविहितंप्रायश्चि
त्तहोमसांगतासिद्ध्यर्थंदास्यमानंपूर्णपात्रंब्रह्मन्तुभ्यमहंसंप्रददे करिष्यमाणांपप्रासंख्याकान्ब्राह्मणान्
अहंभोजयिष्ये ततकर्मांगंदेवताप्रियतांदास्यमानंकर्गोलबलिदानार्थे अपसव्यं अमुकगोत्रायामु
कप्रेतायउपतिष्ठतु सव्यं प्रायश्चित्तहोमविधेः परिपूर्णता अनेनदुर्मरणप्रायश्चित्तांगहोमकृतेन अपस
व्यं अद्यामुकगोत्रस्यामुकप्रेतस्यदुर्मरणदोषनिवृत्तिः अस्तु इतिविनाशः सुकृतिप्राप्तिः अथैकादशाहे स्नान राम° ८

18

पंथा विद्यतेऽयनाय २ प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तरजायमानो बहुधा विजायते तस्य योनिं परिपश्यंति धीरा
स्तस्मिन्ह तस्थुर्भुवनानि विश्वा ३ यो देवेभ्य आतपति यो देवानां पुरोहितः पूर्वो यो देवेभ्यो जातो नमो रु
चाय ब्राह्मये ४ रुचं ब्राह्मं जनयंतो देवा अग्रे तदब्रुवन् यस्त्वैवं ब्राह्मणो विद्यात्तस्य देवा असन्वशे २१
श्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्यावहोरात्रे पार्श्वे नक्षत्राणि रूपमश्विनौ व्यात्तं इष्णंनिषाणामुं म इषाण सर्वं
३ लोकं म इषाण २२ उत्तरनारायणेन त्यागः इति षोडशाहुतिः ततः कुंभे तिलैः कार्पासघृतांतैर्घृतमिश्रितैः
तद्विप्रासेति मंत्रेण जुहुयाद्दशोत्तरं शतं तद्विप्रासो इति मंत्रेण तिलयवाहुतिः अष्टोत्तरशतं तद्विप्रासो वि
पन्यवो जागृवांसः समिंधते विष्णोर्यत्परमं पदं स्वाहा १०८ स्विष्टकृन्नवग्रहादि होतेन वाहुतयः पू
र्णाहुतिः शुचिश्चतुर्गृहीतमाज्यं गृहाण उपविश्य ततः स्रुवे मितचंदनपुष्पधूपं कुंभं संपूज्य नानालिकेरफला
र्पणाः पुंगीफलं स्वाहा ब्राह्मणेभ्यः इति कंडिकात्रयं पठित्वा स्वाहा ब्राह्मणेभ्यः स्वाहा यो पातिवेभ्यः पुष्टिर्मे स्वाहा॥

ना॰ चतुर्थं सोमराजा॰ पंचमं हव्यवाहनं॰ सप्तमं मन्त्युं॰ अष्टमं रुद्रं॰ दशमं प्रेतं॰ एकादशो विष्णु॰ आचमनं दि
१० शं च: पूर्वे नारायण: पातु वारिजाक्षस्तु दक्षिणे प्रद्युम्न: पश्चिमां पातु वासुदेवः स्वयोत्तरे उर्द्ध्वं गोवर्द्धनो रक्षे
दधस्तात्त्रिविक्रम: सप्तव्याधा दशारण्ये मृगा: कालंजिरे गिरौ चक्रवाका: सरद्वीपे हंसा: सरसि मा
नसे ते पि जाता: कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा वेदपारगा: प्रस्थिता दीर्घमध्वानं यूतं तेभ्यो वसिदध: देवताभ्यो पि
तृभ्यश्च महायोगीभ्य एव च नमस्स्वाहायै स्वधायै नित्यमेव नमो नम: तत: कर्णोपजल्पनि मंत्राणां यद
19 वा देव हेडनं देवा: कृतकर्मा वयं आग्निर्मा तस्मादेनसो विश्वान्मुंचत्वंहस: १ यदि वा यदि नक्तमेनांसि
चकृमा वयं वायुर्मा तस्मादेनसो विश्वान्मुंचत्वंहस: २ यदि जाग्रद्यदि स्वप्न एनांसि चकृमा
वयं सूर्यो मा तस्मादेनसो विश्वान्मुंचत्वंहस: ३ पाकप्रोक्षणं एकादशावैष्णवश्राद्धे पितुर्द्रव्योप
हाराणां पवित्रतां देशकाल॰ संपदस्तु अर्चेत्यादि गुण॰ तिथौ अमुकस्यां अमुकगोत्रस्यामुकप्रेत रा॰
एवं १०

सोमराज २ कव्यवाहन २

द्र

अद्य योग्यताप्राप्तिः सव्यं ततः स्नात्वा एकादशाहे स्वयं श्राद्धं कुर्यात् दर्भासनेषूपविश्य आचमनं कृत्वा
पवित्रः प्राणायामः एकादशाहे स्थापय विष्णुः शिवो यमश्चैव सोमस्तु हव्यवाहनः कव्यस्कन्दस्तु
रुद्रस्तु पुरुषश्चक्रमालिनाल १ प्रेतस्तु दशमः प्रोक्तो विष्णुरेकादशस्मृतः इत्येकादश प्रोक्ताः श्राद्धेऽस्मि
न्नधिकारिणः २ यवान् गृहीत्वा प्रथमं चरे विष्णुश्राद्धे दानमुपतिष्ठतां १ द्वितीयं शिवश्राद्धे दान
मुपतिष्ठतां २ तृतीयं यमश्राद्धे दानमुपतिष्ठतां ३ चतुर्थं सोमराजश्राद्धे दानमुपतिष्ठतां ४ पं
चमं हव्यवाहनश्राद्धे दानमुपतिष्ठतां ५ षष्ठं कव्यवाहनश्राद्धे दानमुपतिष्ठतां ६ सप्तमं स्कन्दश्रा
कालरूपपुरुष
द्धे दानमुपतिष्ठतां ७ अष्टमं रुद्रश्राद्धे दानमुपतिष्ठतां ८ नवमं रुद्रपुरुषश्राद्धे दानमुपतिष्ठतां ९ अष्टमश्चे
दशमं प्रेतश्राद्धे दानमुपतिष्ठतां १० एकादशं विष्णुश्राद्धे दानमुपतिष्ठतां ११ एतत्तेषां पादावनेज
नं पादप्रक्षालनं एवं सर्वेः दत्त्वा तदनन्तरं पाद्यार्घं दत्त्वा आचमनं द्वितीयं प्रत्येकं पाद्यं तृतीयं पमं
सर्वं

नी०
११ अर्घपात्रं स्व
पवित्रार्पणं पूजनं अर्घं गृहीत्वा ओं यद्दिव्या आपः पयसांस्तु ह्याम्यं तु प्रथमा विष्णवे ते अर्घः। शिव० यम०
सोमराज० हव्यवाहन० कव्यवाहन० मृत्यु० रुद्र० पुरुष० प्रेत० विष्णु० एवं सर्वत्र अर्घदानं आचमन।
पात्रे न्युब्जीकरणं नार्घंदनं एकादशावट पूजनं चंदनं पुष्पं धूपं दीपं यथाशालि नैवेद्य संकल्पः। यथाग
धार्घं दत्त्वेमानं एवं वस्तु प्रत्याम्नाय मन्त्रे सेदिष्ट्र एवं विष्वादि विष्णु पर्यन्तानां प्रत्येकं २ अर्घदा एक
तेषां अन्नपानं तु स्वाहा इदं ज्योतिः स्वर्पोस्याति दीपज्योति पुष्पं भूमी वा एकादशावेस्मव ग्रासानां
अर्चनविधे परिपूर्णता आचमनं एकादशपात्रे परिवेशणं ब्राह्मण भोजने संकल्पः। प्रथमपात्रे रत्नं
त्वा सत्येनापरिषिंचामि इति पात्र प्रोक्षणं पृथिवी ते पात्रं० इदमन्नं यद्दत्तं अपरं दास्यमानं ग्रास
सा भोजनं विष्णवे स्वाहा शिव १ यम० सोमराज० हव्यवाहन० कव्यवाहन० मृत्यु० रुद्र० पुरुष० प्रेत०
विष्णु० एवं एकादशपात्रे भोजन संकल्पः। अवने जनं विप्रणमं विष्णो अवनेनिक्ष्व द्वितीयं शिव इत्या राम०
११

स्पृष्टेन स्वनिरस्त्यर्थं अस्मत् तिविनाशनार्थं सकल तिरस्त्य विष्णुलोकप्राप्त्यर्थं षड्विंशाद्धर्मेरणां तर्गत एकाद्वि
दुर्मरण निवृत्त्यनारायणबलिकर्मांगत्वेन एकादश वैष्णव श्राद्धं विष्णुरादि विष्णुपर्यंतानां एकोद्दिष्ट
विधीना एकतंत्रेण हं करिष्ये सव्यं एकादशान् ब्राह्मणान् प्रथमं विष्णोः इदमासनं १ द्वितीयं
शिवस्य इदमासनं २ तृतीयं यम इदमासनं ३ चतुर्थं सोमराज इदमासनं ४ पंचमं हव्यवाहन इ-
दमासनं षष्ठं कव्यवाहन इदमासनं ६ सप्तमं मृत्यु इदमासनं ७ अष्टमं रुद्र इदमासनं ८ नवमं
पुरुषं इदमासनं ९ दशमं प्रेत इदमासनं १० एकादशं विष्णुः इदमासनं एवं सर्वत्र आसनं हस्तप्र-
क्षालनं उपग्रहविसर्जनी एकादशार्घ्यपात्रप्रसारणं एकैकं पवित्रकं सर्वत्र ॐ शन्नो देवी मुद।
कस्सरणे ॐ शन्नो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये शंयोरभिस्रवन्तु नः १ यवोसीति यवप्रक्षेपः
इदं गंधं चंदनं एकादशार्घ्यपात्रेणा अर्घ्यं अर्घ्यचर्चनं विधेयं परिपूरणं तां आसिंचतु स्वाहा अर्घ्यो भवतु

नो पातेभिर्मित्रावरुणावभ्याजिष्ठचक्षुषाभिरिंद्रमनयन्नस्यरातीः १ विष्णुपिंडे एवमेव जलधारा द्वितीयपिंडे ॥
ॐ उपतापामरुहीतोम्यर्तवह्निसमुद्रपवन्याहि सोमाश्वत्थरक्षमाणप्रबोधयजस्व १ शिवपिंडे जलधारा तृती
यपिंडे ॐ येनापावकचक्षसाभुरण्यंतं जनाँ अनु त्वं वरुणपश्यसि १ यमपिंडे जलधारा चतुर्थपिंडे ॐ
ये देवासो दिव्येकादशस्थ पृथिव्यामध्येकादशस्थ अप्सुक्षितो महिनैकादशस्थ ते देवासो यज्ञमिमं जुषध्व
म् सोमराजपिंडे पंचमे ॐ समुद्रं गच्छ स्वाहांतरिक्षं गच्छ स्वाहा देवं सवितारं गच्छ स्वाहा मित्रावरु॥
णौ गच्छ स्वाहाहोरात्रे गच्छ स्वाहा छंदांसि गच्छ स्वाहा द्यावापृथिवी गच्छ स्वाहा यज्ञं गच्छ स्वाहा सोमं गच्छ स्वा
हा दिव्यं नभो गच्छ स्वाहाग्निं वैश्वानरं गच्छ स्वाहा मनो मे हार्दि यच्छ दिवं ते धूमो गच्छतु स्वर्ज्योतिः पृथिवीं भस्म
नापृण स्वाहा १ हव्यवाहनपिंडे जलधारा षष्ठे ॐ अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः स्वाहा १ सूर्यः
अग्निर्वर्चो ज्योतिर्वर्चः स्वाहा सूर्यो वर्चो ज्योतिर्वर्चः स्वाहा ज्योतिः सूर्यः सूर्यो ज्योतिः स्वाहा १ कव्यवाह १२

दि सर्वत्रावनेजनं एकाशाकुशास्तरणे पिंडदानं प्रथमे विष्णोः पिंडः एवं एकादशपिंडान् दत्वा हस्तक्षालनं प्रत्य
वनेजनं स्वाच्छादनं चंदनं पुष्पं धूपं दीपं नैवेद्यं ताम्बूलं इत्येकादशपिंडेषु कृते अपसव्यं ॐ अद्यामुकगो
त्रस्यामुकप्रेतस्य सद्गतिउत्तमलोकप्राप्तिः सव्यं आचमनियं एकस्मिन्पात्रे पुटके सुप्रोक्षितादिकरणं सुप्रो
क्षितोसि प्रदेशोस्तु पिता पिता शान्ता पः संतु सोनस्य मस्तु अक्षतं चारि वंचास्तु अपसव्यं सुप्रोक्षितजलं पिंडानुपरि
क्षिप्य अद्यामुकगोत्रस्यामुकप्रेतस्य सद्गतिः उत्तमलोकप्राप्तिः सव्यं अक्षय्योदकदानं विष्णोः पदत्तमन्नया
नादिकं तदुपतिष्ठतां एवं सर्वत्र पश्चात् दिक्षु तस्यापातितं पिंडानामुपरि एकादशपविचान् समर्पयेत् अत्र।
परं एकपिंडे जलधारा कर्तव्या ताम्रपात्रे जलं दुग्धं सर्वौषधी तिल यव तुलसी चंदन हिरण्य प्रक्षेपः पिंडोप
रि पयक् २ मंत्रेण पृथ्वेन धारां दद्यात् पृथिव्यां समादापस्त हिरण्यं तिलान्वितं सर्वौषधीऋचसं।
युक्तं दद्यादारं पयक् २ तत्र मंत्रः अपसव्ये पिंडे ॐ आपो वा मधुमतीरिमा मामूर्जस्वतीराजस्वस्थितानां॥

द्योर्व्योमगगनानां नाकाशमंबरमद्यौर्नभोभ्रांतरिक्षं च मेघवायुपथास्पदम् ५३ पक्षिनाम तच्चरः खेचर
स्तार्क्ष्यः पक्षी पत्री पतत्रापि शकुंतः शकुनिर्विश्च पतंगो विष्किरोऽन्यथा ५४ मांसराक्षसनाम जांगलं पि
शितं मांसं पललं पेशी चामता तत्प्रियः यातुधानस्तथा रक्षो ऽप्यन्यादिचर इष्यते ५५ देवतास्वर्गनाम॥
सुतोऽदितेस्तडिधश्चासें दो देवः सुरोऽमरः स्वर्द्यौर्गौः पिनाकश्चात्र दासास्तिदिशामतः ५६ इंद्रना
म तत्पतिः शक्र इंद्रश्च सुनाशीरः शतक्रतुः प्राचीनबर्हिः समुत्रामावज्रीचाट्ऽखंडलो हरि ५७ बिपु
र्वलस्यपाकस्य जोपत्रस्य नमुचेरपि वृत्रस्यानसहस्राक्षोगीर्वाणेशः पुरंदरः ५८ विडौजाश्चाट्ऽमरो।
ग्रं: नाथोवासवृद्धो हरिवाहनः मरुतश्च मरुत्वाश्च नृपाचेरावणाधिपः ५९ शतमन्युस्तुराषाट्पुरुहूतश्च
कौचाशी कः शक्रंदनो मघवान्बलोमारिर्मरुत्सखः ६० दिङ्नाम काष्ठा ककुप्दिक्चाट्ऽशा चदन्त

चैत्रवैत्राविंदुभास्करौ ४६ चंद्रमानाम शशीविधुः सुधासूतिः कौमुदीकुमुदप्रियः कलाभृच्चं
द्रमाश्चंद्रः कांतिमानोषधीश्वरः ४७ नक्षत्रनामा। उडूनिभानिताराट्स्त्रीं नक्षत्रंतत्स्यात्तिर्निशाद।
एदारजनीरत्नंदोषास्वामीदयाकरः ४८ सूर्यनाम भरणिस्तपनोभानुर्बुध्नः पूषार्यमार
चु विः तिग्मन्रपतंगोद्युमणिर्मार्तंडोऽट कौग्रस्ताधिपः ४९ ईनः सूर्यस्तमोघ्नास्तिमरारिर्विरो
चनः दिननाम दिनंदिवाहर्दिनंसौ वासरास्तत्करव्रसः ५० चक्रवाकाज्वपर्यापवंधु
कुमुदनीविप्रः यमुनायमकालीनः जनकः सावितामृतः ५१ अश्वनाम वाहोऽश्वस्तुरंगोवा
जौ हयोपयुस्तुरंगमः सप्तिस्त्वीद्दरीरथ्यः सप्ताघ्नोमयूखनान्रे ५२ आकाशनाम खंविहायोविय

धनंज०
५

गाजाह्नवी हिमवत्सुता मंदाकिनी चुपर्यायः धुनी गंगा नदीश्वरः ६९ ब्रह्मानाम विधिर्वेधा विधाता
ज चदुर्द्दिक्लोपैश्चतुर्मुखः पद्मपर्यायजो निश्च विरंचिनौ पितामहः ७० हिरण्यगर्भः स्रष्टा च प्रजापतिः सदा
अपात् ब्रह्मात्मभूरनंतामा कस्तत्सुतो हि नारदः ७१ विष्णुनाम कृष्णो दामोदर विष्णुरुपेंद्र पुरुषोत्तमः।
केशवश्च हृषीकेशः शार्ङ्गी नारायणो हरिः केशीमधुवलीवाणा हिरण्यकश्यपस्तथा नरादिसूनुः से
नानीपद्मनाभोप्यधोक्षजः ७३ गोविंदो वासुदेवस्य लक्ष्मी श्री गोमतिं दरानमतिः शैलमुख्यादिधरश्च
स्वधिराच्युतः ७४ कामदेवनाम तत्सुतो मन्मथः कामः सूर्पकारिरनन्यजः कामपर्यायः हितो मदनो म
वरध्वजः ७५ बाणनाम शिलीमुखविशिखः शरो लोमार्गणो रोपणः कणः ३ षुकांडं तुरपत्रश्च नाराचं तोमरः म
गः ७६ कार्मुकं धन्व चापं च धर्मकोदंडकं धनुः शिलीमुखादिरासनं तत्कोटिमटनीं विदः ७७ पु
ष्पनाम पुष्पं सुमनसः फुल्लं लतांतं प्रसवोद्गमौ प्रसूनं कुसुमं सोयं तदाद्यश्च सरः स्मः ७८ चित्तनाम

23

राम०
५

कन्यात पार्श्वरित तत्पर्याय परं योज्यं प्राज्ञैः पालेजांबरं ६१ पवननाम पवनः पवमानश्च वायुर्वीतोऽनिलो मरु
त् समीरणो गंधवाहश्वसनश्च सदागति ६२ नभस्वान्मातरिश्वा च वरेण्यः पवनस्तथा प्रभंजनी स्पर्श
य पुनौ भाज्ञाजनातमजौ ६३ अग्निनाम तत्सखोऽग्निः शिखी च वह्निः पावकश्चाशुशुक्षणिः हिरण्यरेतास्तथा
चिर्जात वेदास्तनूनपात ६४ स्वाहापति र्हुताशश्च ज्वलनो अनलः वैश्वानरः कृशानुश्च रोहिता
श्वः विभावसुः वृषाकपिः समीगर्भो हव्यवाहो हुताशनः स्वामि कार्तिकनाम तदादि सूनुः सेनानी स्कंदस्तु शि
खिवाहनः कार्त्तिकेयः विशाखश्च कुमारः षण्मुखो गुरुः ६५ शक्तिमान् क्रौंचभेदी च स्वामी शरवणोद्भवः
ईश्वरनाम तथितः शंकरः शंभुः शिवः स्थाणु र्महेश्वरः त्र्यंबकोधूर्जटिः सर्वः पिनाकी प्रमथाधिपः ६६
त्रिपुरारि र्विलाशाद्योगिरीशो नीललोहितः रुद्रेंदु मौलि जरारि स्त्रिनेत्रो वृषभध्वजः ६७ ३ ग्रशूलीक
पाली च शि – विरूपो भवोद्भरः उमापति र्विरूपाक्षो विश्वरूपः कपर्द्यपि ६८ गंगानाम भागीरथी त्रिपथा

२

घनं जं०
६८

सिंहसार्दूलनाम नागाद्याः रिकंठीरवो मृगेन्द्रः केशरी हरिः सिंहस्तु सूर शार्दूलशरभो व्याघ्रपदो द्वीपात् ८०
८१ क्रोडो वराहो दंष्ट्री च घृष्टिः पोत्री च सूकरः उक्षा मयः भ्रू खलिकः कोर भृशां घ्रग्रामिकः
कूकरनाम कौलेयकः शारमेयो मंडलश्वा पुरोगतिः जिह्वायो ग्रामशार्दूलः कुक्कुरो रात्रिजागरः
२५
८२ स्वर्णनाम हेम महारजतं स्वर्णं कनकापुंनकांचनं सुवर्णं च हिरण्यं च जातरूपं च हाटकं ८२
तपनीयं कलधौतं कार्तस्वरं शिलोद्भवं चांदीनाम रूप्यं तु रजतं शुल्कं शुक्तिं च मौक्तिकं तत
प्या ८३ द्रव्यनाम वित्तं वसु वदद्रव्यं स्वापतेयं रा द्रविणं धनं कुवैरं तत्पाति प्राज्ञः कुवेरं चैकपिं
गलं ८४ कुबेरनाम वैश्रवणो राजराज मुत्तराशापतिः तथा कलेकाति लयश्रीदं धनं यर्यामदा
यकं ८५ देशनाम राष्ट्रः जनपदो वियो जनांतो विषयः स्मृतः पूः पूरं पुरी नगरी य ततं पुट मेद

राम
६८

स्वांतमास्चानितं चितं चितोंतःकरणंमनः हृदयं विशिखाकूदंमारस्तत्संभवो मतः ७९ भ्रमरनाम मौर्वी
जीवागुणो गव्यजा भृंगाशिलीमुखः भ्रमरो भ्रमरो बहुपदोऽलिर्द्विरेफश्च मधुव्रतः ८० मौर्व्यादेर्यान्नमाल्या
दिकं दूर्यस्य भवेत् धनुः द्वेतिरस्त्रायुधं शस्त्रं पुष्पाद्यश्च स्मरो मतः ८१ ध्वजापताकानाम ध्वजापताका केतुश्च
चिह्नं तद्वै जयंत्यपि तत्पदंतोऽथवा द्यादिशंभोर्विघ्नकरः स्मृतः ८२ खड्गनाम कौक्षेयकोऽशनिस्त्रिंशः कृपा
णः करवालकः तलवारिर्मंडलाग्रः खड्गनाम वालिं विदुः ८३ सेनानाम अक्षौहिणी बलानीकं कटकंसा न
धनं चमूः ध्वजनीपृतिनासेनासैन्यंदंडोवरूथनी ८४ संग्रामनाम कदनं समरं युद्धं संयुगं कलहं रणं सं
दो ग्रामसंपराजायी समयो घमसाह्वं ८५ हस्तीनाम गजो मतंगजो हस्ती वारणो नेपकः करी दंती स्तं
बेरमः कुंभी द्विरदो सामतंगजः शुंडालः सामजो नागो मतंगजः पुष्करः द्विपः करेणुः सिंधुरस्तथा जैनो दं
ना निषाद्यापि ऐरावतः पुंडरीको वानः कुमंदोंजनः पुष्पदंतः सार्वभौमः सुप्रतीकश्च दिग्गजः ८८

धनंज०
७

वाग्वचो वचनं वाणी भारती गीः सरस्वती ३ हिं हंसशब्दमेघगर्जनाम हिंदे द्विपे ध्वनेगर्ये हेमध्ये हे

षितं गजे स्फीकृतं धेनुकस्तंभेस्तानितेजलदे तथा ४ स्यंदने भटकामी वृंहं स्ववलायुधशब्दके सं

दने चीत्कृतं मंत्रे भटेघ्न श्लोच हुंकृतं ५ स्फीत्कृतं माली तं क्वा मे वृकृतं स्ववलायुधे नूपरमंजीरे २

क्रौंचि हंसनाम मंजीरकं तुलाकोटि नूपरं तत्र स्वात्कृतं स्वतकृतं मस्तकं क्रौंच हंसयोः कृतं मतं मस्तु

नाम प्रीतं संस्तुतं लब्धं दृष्टं चैवैतं मतं सांस्थितं दशमावस्थं परासुं च मृतं विदुः ७ क्रोधनाम ॥

द्वेषो क्रोधो प्रमर्षः क्रोधो रोषस्तु ८ क्रोधमन्यवः तुष्टिनाम हर्षः प्रमोदः प्रमदो मुत्तोषानंद मुत्सवः ८

दयानाम कृपानुकंपानुक्रोशोस्तोत्कि करुणादया वुद्धिनाम सेमुषी धिषणा प्रज्ञा मनीषा धी

राम०
७

नेत्र

नेत्र ९६ मुखनाम वक्त्रं लपनमास्यं वदनमाननं तु मुखं कर्णनाम श्रुतिश्रवश्रवणं श्रोत्रं श्रवः कर्णश्चवै

विदुः ९७ दृष्टकटाक्षनाम दृगक्षि चक्षुर्नयनं दृष्टिर्नेत्रं विलोचनं कटाक्षे केकरापांगं विभ्र

मंतस्ववैकृतं ९८ बाहुहस्तांगुलीनाम दोर्दोषा च भुजो बाहुः पाणि हस्तः करस्तथा प्राहुर्बाहुः

शिरोवक्षसंहस्तशाखाकरांगुलिः ९९ ओष्ठदंतनाम दंतवासोधरोप्योष्ठो वर्णितो दशनद्विजः शि

रोधरोगलग्रीवाकंठश्चधमनीमं २०० नासाघ्राणमुरोवक्षः कुचौ च जठरोदनं स्तनं पयोधरःकु

चौवक्षोजपृतिवर्णितं २०१ कटीजघनजानुनाम कटीनितंबः श्रोणिश्चजघनजानुजद्रुच

चरणं चलनं पादं क्रमोद्दिश्वपदं विदुः २ शिरनाम शिरोमूर्धोत्तमांगकं प्रारभ्यं स्वरतीरितं

कुंकुमकस्तूरीकर्पूरनाम कुंकुमंरुधिरंरक्तं कस्तूरीमृगनाभिजा कर्पूरंघनसारंच हिमंसेवेपुल्लवा
म र २१ विलेपामैरणमालानाम समालंभोंगरागश्च प्रसाधनविलेपनं भूषणाभरणेरुच्यं माल्यंमाला
गुणिस्रजे १८ मेखलाकटीसूत्रनाम मेखरसनाकांचीहेमपर्यापसूत्रके श्रोणिविंबेकटीःसूत्रेमानसूत्रा
मिवासितं १९ मद्यनाम मदिरामद्यमैरेयंपातिंधुक्तादेवरीमिराप्रसन्नावारुणीहालामधुधारांसुरांविदुः २०
२६ केलालनाम संडाशवकरोव्यसा शौंडोगवितमद्यपः शक्तोमद्यपानेषुविज्ञाशशाद्वपद्धतिः २१ घृतदुग्धना
म सर्पिहैयंगवीनाज्यं दुग्धंक्षीरामृतंपयः उदस्वीन्मथितंतक्रं कलसेयंपिवेज्जुसः २२ यौवननाम प्रा
योवयोदशानेहा पूर्णायौवनविदुः तारुण्यंयौवनंकांतं वार्धिकंस्थवरंमतं २३ गोत्रनाम वंशोन्व
यो न्ववीयस्मादाम्नायसंततिः कुलेऽभ्योवर्गश्च संतानः कान्याएवकविस्थितिः २४ हंसचक्रो

स्पोशयः ८ पंडितनाम पंडितःसूरिराचार्योवाग्मीनैयायकः स्मृतः। सभापंडितनाम परिषद्योबुधः
सभ्यःसदोर्हःसत्यसौत्चितः आस्थानाधिपतिः राजाराजसूर्योन्यपकृतः। सिंहासननाम विष्टरंमह्न
कापीठंमासंदीमासनंविदः विष्टपंभुवनंलोकोजगतस्यपार्त्तिजवः सर्वज्ञनाम सर्वज्ञोवीतरागार्हन्
न्‌ केवलीधर्मचक्रमृत् तीर्थंकरस्तीर्थकरस्तीर्थोविदुर्व्यवाग्ज्पतिः १३ युगादिदेवनानाम वर्षीया
न्‌ वृषभोज्यायान् पुरुआद्यःप्रजापतिः एक्ष्वाकुकाश्यपोब्रह्मागोत्तमोनाभिजोग्रजः आदिनाथना
म सन्मतिर्महतिर्वीरोमहावीरोस्यकाश्यपे नाथान्वयोवर्द्धमानोयत्तीर्थमिहसांप्रतं १५ व
स्त्रनाम चैलंनिवसनंवासःचीरमंवरमंशुकं वस्त्राद्यन्तेदिगाद्यादिसंज्ञितोवृषभेश्वरः १६

जिघ्रास्थानेतु द्विर्वचनन्यायेन तकारस्यापि लोपः स्यादिति हरदत्तः। विशेषणविशेष्यभावव्यत्यासेन स्थाने प्रसारणं
तद्धि लोपत्व तीपचनुघ्रीजिसूत्रे तयोरेवानिर्दिष्टो वोध्यः हृ लोपः उदोपवादद्द जित्तुजोह्रि शरस्यादेशत्तुन
म.नो. भवति हि लोपे निर्दिशाता तलोपइति देफस्य ऋकारः संप्रसारणम्॥ हलइति दीर्घस्तु न ओदादृन्मनुवृत्तेः
२०५ वेलव चेति नो क्षम्(प्र)त्ययोमाप्वित्तापीति विंशत्यादिभ्यः इह प्रत्यासत्त्या प्रकृत्या हि सूत्रे निपातितानां विंशत्या
दयो गृह्यन्ते तेन लोकप्रसिद्धाः विंशत्यादि इति भाष्यमते लौकिकानां ग्रहणं तद्यतिमतं एकाविंशति
27. इति पचषि भाष्यमते ग्रहणाद्वजाद्यामितिपदद्वि केनतर्हि तविधिर्द्वैह सूत्रेभक्त्याभाषिचनाद्दे भ्यासंख्यादेरितिसू
त्रे संख्यादिपर्युदासे लोपाप्युपपतिरिह प्रकरणे तद्धितानामपि ग्रहणमिति एवं स्थिते एकान्नविंशतेः पू
रणः एकान्नविंशतितमइत्यपि सिध्यति लौकिकानां ग्रहणमिति वृत्तिमतेतु नैतत्सिध्येत् विंशतेः
मा॰ भावित्वाद् स्याः संख्यायाः स्ये छंचे रं कैयट हरदत्तग्रंथयोः यत्तु प्राचीनमन्क्रि म्यां च सारोहे राम.
कविंशत्यादयो पू त्रे लौकिकानां ग्रहणे प्रत्यादि सूत्रे निर्दिष्टाः तथा सत्येकविंशत्यादेर्नैसाना ग्रहणाय २०५

प्रकृत्यर्थः इह च समासं स्त्र्येकादिमः प्रत्ययविधिस्तदीयप्रवृत्तिनिमित्तस्यैकाद्यर्थत्वादेः दूरतोभत्यपः यथाति
शायने कुत्सिते इत्यादिसुप्रवृत्तिनिमित्तस्यातिशयोत्कर्षत्वात्ते अंतरंगत्वात्तद्येहापि प्रथमाद्यन्तत्रापप्यो
वैयाकरणा इति विग्रहः ननु प्राप्त्यं वै व्याकरणत्वमपि नत्वेहापीति भावः एवं च व्युत्क्रमे गौणार्थे
गुणत्वमाने मुख्यमर्थः पदविधिरित्याध्यापोपदाचमौणत्वपत्ते न हासो पष्ठमोमध्येवं गौणोद्दृषं
त्वादेर्भेदं उद्देशंतिं उद्दिति प्रथमांतस्यान्तर्हितस्यान्तो तादितिपंचम्यामष्ठीकल्पतइति भावः पद्यको
इमण्ढ प्रत्ययत्वेऽपि तत्सत्तितस्थापुनस्तमटः तागमत्वमेवेषध्ये अनुदात्ततापश्चात्तं प्रत्ययत्वेआ
दुदात्तः स्यात्॥ तथा चैकरूप्येणैव संदर्भव्याख्यानमुचितं षष्ठ्य इति इह षष्ठीनिर्देशवलात्षष्ठ्या हीना
मांगभिन्नत्वे एवं चानुवृत्तो इत्यर्थस्तस्मादिपरत्वात्ते न हाइदुर्धेतिउ इत्यवधुद्दतुनक्रमः षष्ठेन
लक्ष्यते: यत्र षष्ठीरिकस्याविस्तपौपत्तेऽभ्युपगमचैवं पूर्वस्त्रे विभुजेवात्विनिवाख्यं च मः द्वन्द्वे त्साहेन
तोपाभावापत्तेः। नावकाशेति न्यवस्थितं ह्यंत्तमर्थ्यमर्थ्य बलहितस्य आदेर्थनेस्यानपा: आदेरवद्
अन्ते नसहितस्य।

तेन सम्म पीविभक्तिः मकृतिविशेषाद्गां मत्य पाथ्ये वोसिसर्वं [illegible] मद्वाते। तत्र कुमार्सः गोबहादिभ्यो गुन इत
तोगुन त्रु वजी ते ज्ञाकर्मी द्विभ्यः कत्मा। भुनातिदिक नमहमों इदुद्द ना थं अ राजि कः राकुनि कः मरुकः
मनो. गुरुप इति हादजस्य रसादिति भावः उहराद्गगाद्य तो। अविति पाविति दियो पिज्ञि जी षायामिति त्रैगुनि न ३
२०६ ष्ठान त्वं विधानात्। सस्पतकनीरि त नी येमं पाद्गितो जातः परि जातः परिग तद्र स्पर्धः। सत इवेति। अके
नोरिति निषेधादिति भावः। नं नाद नं त्वंनं तु वापक्षलाकां तत्स्वं तेन वोस्मिन्निति ज्ञापनेः क्वचिदकालो नं ५
पदत स्येति कालाः परिमाणि नेति समासः। ग्रासणको स्मिके सं त्रापामूं ग्रास्तराश्व्यदाबुध जीवितो
पाधिकान्स घनं ता त्यसम्य पे कन मत्ययः। अजा वादात अन्यत्वो पाधिकात। महाह आउ वे त्यादिषी
तो स्यान्यांशी तमि वशी नं मं हमित्यर्थः। पी मेहिमं हतापुत्रं सनिवी ते कपकरणोऽपाठ न्नु इसमि वो सं
शी घमित्यर्थः। क्रियाविशेषणान्यां हिती यांता न्यां मत्ययः। हषोगलक्षणा षष्ठी तु क्रियाविशेषणान्नेत्युक्तं। भा- रम.
षितं अयुग्म हवहा दादिति गत्य यो कर्मके न्यादिना हद्धे कर्त्तरिकर्मणि [illegible] वि हितः। आधेकर्मणो ऽत्र नाभि १०६

नाम्नान्तेपदादिकेनतदंतविधिनिषेधात् एकोनविंश, यादेरत्रिभसंभा चेतित्रत्रे दंचकंअंमलसमं शोभा श
मन्तसाधारणः। नस्यवत्वाद्युत्रिमतपरतयानयनं तावशषमनुचितं चेकिंचेंगदंतविधिप्रतिषेधा
५३ देकोनविंशत्यां त्रिभसंज्ञास्त्रीति स्त्रीत्रिः परस्परविरुद्धपदादिहितद्वत्राविधिनेकुत्रत्यक्ताहि अतिप्रसंगः
अथ स्वापकानदंतविधौस्थितत्यमाहुः एकथं चितस्तोकिरपिप्राप्येपेनअभिमतंतद्रूपिन एकोनविंशतितम
रत्यस्येष्वनेयानत्वात्त्रिप्रासेदुर्वेचत्वारेमत्युत स्वपस्येतत्राप्तिदेवदोषद्रत्यात्वां नाधतं दंदंत्वेवधेयं।
अनारंभोवाप्तानि पदादिकविज्ञाना नरयथासहस्राद्दिशि निवहताकामायनेनापि पंचादिस्वसंभयात्ख्यानं
नथापिइहापि मातमपके मतंअनएव तत्रभाष्यकृतोकेनासरूपाकर्णप्राप्तत्वानुगमः क्रिपतेइतिनिरं
मताहि। ननुषष्ठ्यंदेष्वैमुक्तास्त्रेणासिद्धे किंपात्रादिग्रहणेनेति चेत् मैवं अस्संख्यादेरितिवक्ष्यतीत्यत
तसंख्यावयवेनतदेतद्रक्षनपत्नुग्रहाहरति एकशततमइति। मासादेरितिसंख्यावाचित्वाभावेपीतिभावः
संख्यादेरिति एतेभ्यपाकु शताद्वेधं नित्यंशतादेः अकत्वात्मनो [illegible] त्वयीइति। मतोरिति [illegible]

रस्यफारणमत्यपस्तुगेयामिति मतः अनिष्टतावनयैव व्याख्यानमिति तदनुरोधेनेहापि व्याख्यानमुदाहृतं चुंबावि
ककारस्तुन स्वस्तुमिति [redacted] व्याख्यानममिप्रेत्याह॥ नावमित्यंग्रहणमिति सुग्वावचनमात्रर्थं संधिभाषा
मनो. महणादिति तन्नमते द्वितीयकं द्वितीयमित्येवरूपं वोध्यं श्रोत्रियंश्छंदोऽधीते छंदः पूर्वस्य स्त्रोत्रभावः यत्रपत्र
२०७ नि४ मभ्यंछंदोऽध्यापिति यात्पतेश्याकुमनेनंश्याकुश इः कर्मनामधेयं तत्साधनेद्रव्ये स्त्रणपावर्तते श्याक्रीश्यादि
कद्वति अघातनस्पवेभ्यते अघस्कंथ्यः श्याद्रिकद्वतिमाम तं स्पर्शादिनिः स्वर्गमिति क्रियाविशेषणोत्पद्धिती
२१ यांनानप्रत्ययः छंदसि। पर्यवस्यात्स्वश व्याहृत्यनुपवीयात्यामीदिति प्रत्ययः अवस्यात् शब्दस्य चपंपपरद स्त्र४
त्येनावादेशो निपात्येते अपत्यंपरिवंधिनं मातापनि पर्हीविहन्॥ उभयत्रापिपदि शब्दे वैवग्रहः लौ के
त्विति अत्र पक्षस्मितपरिपंथिभिः पार्थिवैरित्यादौ अनुपदमिति॥ पदस्य पश्चात् पश्चादर्थे व्ययीभावः अव
पदीनमिति पदापेक्षयापाबल्यो गोपदात्पश्चात्स्येमर्णां वा नवामेवं तेनहिरण्यादावध्ये प्रेमवतीति हरदत्तः स्त्रो.
सास्मात द्रुष्टवि॥ सास्नाप्रछंदोऽर्थं पंमकस्मिनिवरनुकरणमितिसूत्रे पंचम्याद्युक्तं साक्षीति अव्ययानांममात्रे २०७

द्वितीयात्वाद्‌ध्याहृतपञ्चम्योर्गे द्वितीया। अध्याहृतो द्रोणः खारीमिति प्रामंगमनमिति चतान्तथाधिकरणे नापि योगे
द्वितीयापंप्राप्ता पंपपर्सौन्नधिकं तस्मिन्नधिकामिति निर्वानिर्दे शाद्यान्पंचमीतस्मौत्परस्य।। द्वितीयेतद्वक
मेरोगः सिद्धिनत्वात्प्रथमा अधिका खारी द्रोणेन अनुकारस्तेसमाहारंद्वन्द्वे लिङ्ग्‌त्वापःक्रन्त्वमिप्याप्ति
निसाधनक्रियावाचिन्यामित्याकारः क्रियाविशिष्टसाधनवाचिन्यामितितस्यार्थः यन्निमित्तं त्वापर्णे अन
जुरितितिपेन्नत्स्यानातामर्थे अन जु [redacted] तत्साधम्यांडुपायोऽपिऽवमप्रे
पिअपः प्रत्लंदं डाजिनशब्देगो रोगाद्दशीतोऽपाञ्चीपः प्रत्लंद्वं डाजिनशाब्दे पः पुरव्याघ्रे पः प्रत्ययोने
षष्ठ्यन्ते नावतिथं महणमिति लिङ्ग्‌व्यापवात्तस्यापुत्पत्तिमिति पत्रैष बसन्तानां सामान्यानि देश त्वपे हनावतिथ
मिति प्रत्ययत्यपं नां नां सामान्यानि दैशः नस्यादि तिञनन्तरावपिठकुठजोनानुवर्तते तेऽस्यरितत्वा
दितिभावः प्रत्ययस्यपत्योनितान्तकनः त्वन्याय्यन्तमहणमन्तर्भिप्रसंगतैवंचमंपंचमकमितितपदपंद
तेनसाध्यंतन्नमहणविभाषाधिकारात्‌विकल्पेन कन्नेतत्प्यापालिदमेवतस्मात्तुत्याग्रहणं कुर्वतः सूत्रकृ

तष्ठेति४

पंतइत्येवंपरमनिरोधो कुहृत्यत्रिनी कन्यांप्रथांसाधयांहू यधानप्राप्तत्वः निम्नयोगेस्त्रीरियोवक्ष्याः अतिशायनेतपरीगी
कन्यासंसर्गोर्हे शीसंसर्गः संयोगः तेनसंयुक्तोरेड्रुएवोच्यतेनत गहौगस्थित रंडेऽपियुगवचनेस्पष्टमितियुगोनद
मनो. तिचप्रसिद्धः सुश्लोरयएवेहमं तेनेनतद्रूपारयोपिमाउपधापाइतिमद्रवत्तेश्वममसमाहारेद्वंद्वः तेनमत
१०८ पास्ति संप्राप्तियदिकं विशिष्यते कटाहाः मवर्णांतादिति उपधापाः चेतिवाक्यांतरं उपधामता तमात्सर्वस्य
तोरित्यर्थः येननाव्यवधानन्यायेनांत्यात्सस्य व्यवहितेऽपिभवतिस्तमम्बरापीस्थितेफलितमाइमवर्णावर्णोंव
थादितिभयः इदमपिज्ञास्ति तस्माज्जातिपदिकस्यविशेषणांनतदंतं नादितिय तुकेचित्तद्विमहद्वन्द्वस्यादिमपुंजातेत
न्मामादिकमेवमत्वंतान्मतुपोनिषेधात् ।। नपदंतत्वेन्नत्वायोगाच्चप्राणिस्यातशिलवानश्चिपद्मनिमाडुदाहरणादि
गिपंदृशितोव्याख्याशदस्य [redacted] द्दी त्याद्विपाठेनलवोऽमसंगाते हतयानेष्वरइतितुमतुदाहार्यप्राप्ये
गार्देवेतिएतश्लोनिकरणानुवृत्तेर्लभ्यतेसिद्धादिन्यथ्वान्नत्र वार्तिकंलन्नत्पन्नरस्यामितिसम्प्रयद्भिः। अस्यार्थः
प्राणिस्थादितिसूत्रेपालचिविकल्पितेपक्षेमतुविनिवृत्तालः वृत्तावानितिहू पदंसंपद्यपिसिध्यतितथापि राम. १०८

दिलोपः॥ क्षेत्रियच् परक्षेत्रे शब्दात्स सप्तम्यंतान्नाह्न्व परशरीरस्य लोपश्च निपात्यते क्षेत्रियो व्याधिरिति किं च क्षेत्रियं विष
यन्य शरीरे संक्रम्य चिकित्स्यत इत्यपि च क्षेत्रियाणि तृणानि पानि सस्यार्थे क्षेत्रे जातानि चिकित्स्यानि विनाशयित
मानि किं च क्षेत्रियः पारदारिकः परदाराः परक्षेत्रं तत्र चिकित्स्यो निग्रहीतव्यः सर्वं चैतत् रमहेहिषितमेवेह
यमिंद्रइंद्रशब्दाद्यं वंद्रं द्रिरागहनं ज्ञाने महीमचषुमेम श्रो त्रमिता हिं ज्ञमेता सरष महद्ष्ट द्वारज्ञ वंशीतो
तं सेवितं वा दत्तं यथा पथ्यं शिष्येभ्यः तदस्यास्त्यस्मिन्निति इनिमिपुरुषवचने विधास्यते कालस्योपीत
नस्वं इति शास्त्रे विषयविशेषस्तामार्थः तथाह॥ अक्षैर्मेनं हाप्रथंसारमुनित्ययोगे समिति शाखैने संप्रयोगि
येव स्यापं मनंनिमन्तवारपः २ आद्यतिविवक्षापांमेमतुबादयो विधीयंते तेन भूमादिषु विषयेषु मवंतो निवार्ति
कार्यैः भूमावज्रुत्वं नज्ञापेक्षितं पस्य हियावद्भुचितं नायदेवस्य शब्देनाभिव्रतो यते यथापंचैमि [illegible] गोमिदेवदत्त षा३
स्पवस्योगावइमिअवहारः गाकुमतुसहहस्रगोरणिगावोऽस्याइतिनेमान्। पत्मपाइहयवमतीमिरस्थिपंसो
स्यतीत्यदैजाानिमात्र संबंधस्पविवक्षितत्वात्। मामावेपिमत्वर्थ माहि ग्रहणं हिमापेशात्म मा इयोपिमतो

मनो. २०६

वानपियाहिम्य इति सूवं चं नेह्रिय ष्प वाहिम्य इति वत्तां न्यूंगकस्याराग्वृत्ति गदास सूत्रम पेतः पठन्ति उगादि निशाकौ
पलाली हद्वी ह्रस्वत्वं चेम हय्या कंशा कीन हत्स्याकिन मं मह त्पलालं पलाली न हत्पलालिनम्॥ हरि दूते पीलो
पश्च वाहः इह्रूं त्वयो गविशेषः न ह्यन द्दुगः विषुणाइति विषुणा ना अंचं तीति विसंधिना न्यस्य संगीति
विषुणः विषुणा स्वयः कालः नस्याहिनानागतानि दिनानि संतिाहि नां न राणं न्यूनाधिकभावस्यान न्यूल
कत्वात्तानथा॥ मत्तुः वायुः सत्यमपस्थित चिन भ्रुविषु राशा न्यायैः इहमादिहनेपराहे ओदयहलोपः
३। स्यानहिंवलि लोपेविस्म इति स्यानत्ते न्त्वेकेमकृतसंधेरिति समर्थानामित्यस्यापवादोयं प्रस्ताषडु।
प्रात्तोमाना रामिति गुणाम् नपान्तिपपाकमेत्वेनसंबंधः हृन्द्रह राजन द्विनय योगेषष्ठी नान्हेनसर्वीकर्माति
निषत् प्रान्तीतिमत्तादिभ्यश्चेत्यतिङी एभवतीति इह तनपदं समेवेह मह्ना महराजस्य फलमिति भावः वते श्चेतिवार्ति के
कार्षिकाहृतानहति शष्टः सूत्रेम हिज्ञः विधि स्यमति विधानं इति नपत्तीति भ्रम ततास्ति हेकर्षाँ याधोमाम् रान.
हितिवचनम्। सह स्त्रीतिं ज्ञत्रइति नादनपि वाध्यते इति स्पोत्वरतिभुक्पसः तामिस्त्रः हस्यपक्षः २०९

त्व१

सिध्यादिषु हेयस्तत्र हि सिध्यानि ष्यावमांसे त्यादयोपेः एंता स्ते मद् ति वन्तौ स्यात्ताम्। तस्मादन्यतरस्यांग्रहणं
समुच्चयार्थं निपातानामनेकार्थत्वादितेनमतुपसमुच्चीयते तस्यैव प्रकृतत्वात् अस्ति चेद्दलिंगं केशाद्द्
व्यत्रान्यतरस्यां ग्रहणं तद्धि इनिठनोः प्राप्त्यर्थं क्रियते प्रकृतस्यान्यतरस्यांग्रहणस्यानिकस्यार्थत्वे तस्य
द्वन्द्वत्यैव सिद्धे किं तेन क्रियमाणं तत्पर्वे स्यान्यतरस्यांग्रहणस्य समुच्चयार्थता ज्ञापयतीति स्थितं माक
रे सञ्चेति। वाशब्दः समुच्चये वा स्यादिति कस्योपमायोरेवार्थविसमुच्चयइति कोशान्तवातेमादि। सिध्मादंनगं
णस्सत्रंतुद् चेतिठिस्वादंतादेशः वातस्वदृति कं तोदातमूपतुप्राच्यायत्ना इन्त्वदृतुन्नं तद्वपेश्वरः प्रमयस्व
रेणमध्योदात्तप्रसं गतत्ताणस्तत्रवलेनोतोदात्तस्येत्वात्तैस्त इज्जंतु पनापा वेष्टकालः मह्निकालेवपत
योरोगः वि पादिकाल इत्यादिवत्सांसाम्यौकामवतीति कामवलश्रद्धोस्त्रत्रेमत्वर्थीयाश्रुत्ययं नाविनिभावः
वालस्त इतिलेहवादित्यर्थः वतिविषयेव सांसशब्दोत्ले हवलपोर्वतेते पयपीहप्रकरणोसर्वत्र मतुपसमुच्चीयते
यनेनयाह्ने छ्यते॥ मतुंगतेन तत्रार्थान्तरमेव प्रतीयतेव सवती जौः जंस्सवान्दुर्बलः स्नोमादिद हलोम

पी१

षा३

मात्रप्रनविकल्प्यते तत्र धैर्यमनुपामिधानुमशक्यत्वात् इत्युक्तमिति अप्रमयोऽनुवर्तते तोऽनगौत्ति इति॥ अरगीत्रलंअगि

रसुत्रन्दूचंपरगोतिस्त्रे सांहिति कोपरमनन्तुरस्यत्वादि। तिचनहतम ...देशस्यानुकरणं तस्ये पटोऽभावादिति मा

मनो. यः प्रयुज्यते चौमपथांऽधिरोहति गांतुवेम हे...वितिं गाङ्गी ची नःनकशिलानिमं धुजाभ्यामिति वं आसती पन

२१० पतिं पुत्रः अभिषवे क्रिनन्नास्तिर्भिषवः परिषद्वलइति परितः सीदन्तीति परिषत् सन्नद्धिषेति क्रिप्रसादिप्रते

रिति षत्वम्। पाठांतरमिति निष्कं हेमस्तोऽहिरि तदिप्रत्ययो वा हुलकात् तत्र वेरयिभवति। तथा च भाष्यम्॥ पार्षद्कृति

रेषा तत्र भवतां सर्ववेदपार्षदं हीदं शास्त्रमिति चेप्रयुज्यते च॥ पर्षद्द्वाद्शावरेति पर्षद्वलान्महाप्रलैरादनैः कां

दिकाश्च मानितिमद्धिः समन्तात्परिषत्पर्षदिति वंद्रकोशः आनयवलइति यत्लइतिस्त्रैराइत्यनवनतेनेहहीयः

उत्रवलादेनुस्यात त्रोह[illegible] संज्ञापामित्यनुहृतेरितिवनगियोरिति स्त्रादिति भाष्यः रूपो स्तांभचंद्रमभा तत्राथ

मवीम तं सोतिरत्नौतिमत्वं पर्यो पोपयति। ह तेननमः समूहे तमिस्त्रशाद्वो व्याख्यातः कथंतर्हि तमिस्रेति मिथं म.

मः इत्यमरः समूहसमूहि नोरमे ...रोपचारात् स्त्रीत्वमनं त्रमिति व्याख्यानमेवात्रशरणम्॥ तुज्ञीलिनं गोमिलि २१०

स त्रतौलत्वामि चयता येनजोपोनहजः तुहादिभ्यः इत्यनुम् तद्धितेति। अन्यतरस्यामिति त्वदृतेः सेअस्तां ...

नेकविशेषश्चेतमः समूहस्तमिस्त्रं मत्वर्थीयोऽन्त्रत्ययवयवयवम् तानितमसं तिमिरघ्नेनेइ स्मिन्नमसीतिरा
गादस्त्रं स्त्रियां तामिस्त्री यस्तमनरोऽन्धं। तमिस्त्रा तामसी रात्रिज्योत्स्नी चंद्रिकया। चितेति तत्र रातं नत्वगा त्वमि
ति न विरोधः। सिकता। रेशविशेषस्य वस्तमारणत्वाद्दाहेघटइति सञ्चरत्वद्यस्पोदाहएतामभरः संज्ञत्रा
हंस्त्री शर्करा शार्करीलः शार्करः शर्करावति देशएवादिमारेवमुन्नेयाः सो सिकतावतीति १ इतनुमत्तं
करपंञ्चलादंतु रातं रेइत्या इयस्तुमयोगतत्राक्षारिकाः॥ कुमस्तु बिलमाहार इदंदेंत्रं वं स्वं बुधाइ रितापांसवः स सो ४
पिर्णो इंवरइति महत्वं ठविवरं स्वं तद्वानित्यर्थः गर्भमेहत्ये पंतजमिति नगामत्याः पर्वताश्च॥ जातिशब्दो
यमः तथाचनगरीत्यत्र जातिलक्षणो ङीष्भवति। पांसुरइति पांसुः मृत्कुंभरजीकाद्यानं अनपवेति। गुणा
मा चेशतिति जानीतेहारिणः पांसुरः पांसुरित्यमरः गुणोऽभ्रकारपः पुंसिगुणोलिंगमस्मतकौसिवकपूः काङ्क्षु
रसस्तोगविशेषः भुद्गुपांसः पुनातीत्यौरस्यांसीतिदिवाद्दिवत्वमकेविश्वप्रकाशे अपसुतमंद्रीतिवहिकमक्ताते
मद्दोनामधेयमाहुः दुर्दरः सोऽस्यास्तीति जनकत्वमेतिदुमोपिदध्यस्पएवंयन्नारवीडुमानभाइत्यमरः इहदृढशरेष
ड्१

म.नो. येनपदेनद्वावपाशुएतेनतद्द्विवचनं विभक्त्यर्थं विभज्यते हलोऽपीतिमाहेनस्वपदार्थोयत्र पादान्तेनेनविभाज्यमिति नभवतिवि
भाज्यशब्दस्यतस्मात्तिशुभ्रपुरुषस्यसाधुत्वंवितमितिहरदत्तः अत्रेयंचिंतायद्यपिरापदेऽज्ञलिभः तिपान्तेनेनवाधात्तामव्रतिपा
२२५ तेनान्यवाधकानीतिवक्ष्यमाणादिन्यायेनिगोहेः शंकरः एपतिसातिकृत्वस्पष्टुवीरत्वातन्नथापिरूपंतावद्वोपत्तिविभाज्यइति
सिद्धं । नचायंभेदः मिवतमेषवणात्मकृतेषीतिजितिगोरणादिनिसत्रेष्वन्याहनायितिदिक्हिवचनंचविभक्त्यं चेति
ह्रंद्वः तस्योपपदेनकर्मधारयः तेनछायंवाचकेविभज्यनीयेचोपपदेसतीत्यक्षरार्थः अन्वर्थंचायेपदमत्रपोत्सारितंप
दमितिनतत्कृत्रिमंतदितविधौतस्यासंभवात् । नचविग्रहवाक्येपदमत्रनैवतोनागतावर्त्तावावपकं स्वेस्थितेउ
पपदेत्र्यहतांस्यछांदसेहेतुपपदेद्वेचपकलीस्तुहिदुःतेपन्नयोचद्वैतथापिपथासंख्यंनेष्पतेद्विवचनोपपदस्युदाहरति ।
अनयोरितिविभज्योपपदपूर्वहरणिमाजेभ्यद्वतिपंचमीविभक्तद्वतिपंचमीकथंतर्हिपदद्भ्यवारणपटुदासोनदेवमलु
पटुतरइतिअत्राहुःएकस्यापिधर्मिणोगुणभेदेनभेदाध्यारोपात्प्रतियोग्यपेक्षः प्रकर्षः तद्दाश्चपक्षप्रत्ययइति । ज्ञ
पपदिदंतितचेयं पदवासीसंहृतः कश्चिसएवासिधनंजपदस्यमिति अजाहीदुगवचनादेवहृषतोऽवधारणार्थएवका
रःतेभ्यःद्वसिपूर्वेणनियमेनव्यावर्तितयोः प्रतिप्रसवोऽयंनत्वपूर्वोपंविधिस्तेनोपाधिसंकरोनदोऽपिसोभिदपमनयो
रनिश्चयेनहोषीम ।दैवाद्वितेसिद्धेपमनयपविधावितिवचनारडीपितिवमेहेतुप्राच्यापत्यदः भावत्वविनियतेघत्तज राम० २२५

अनाद्यि अर्किं त्वमितश्च सकर्मकोऽव्ययम् एवं नाहाभागतया अतिशये इति दर्शितात् अतिशयस्तन प्रत्ययार्थः तथाहि
सतिलवो रतिशायिनं लघुत्तममिति स्यात प्रत्ययार्थस्य प्राधान्यात् नापि प्रकृत्यर्थः तथाहि सत्ति प्रकर्षाति शयादिम
एवस्यान्वत्तुदन्यद्देः किंतु प्रकृत्यर्थविशेषणं प्रत्ययस्तु द्योतकः तदेतदाह अतिशयवति विशेष्ये स्यादिं वयवे समुदाये
यदा एकस्यातिशयीत दानन्वीयस्तु नायपदाहोव स्येते नेकस्मेति परिशेषाद्दह गंमध्येयदे कदेशस्यानिर्दे रतांसो
विवक्षते ४ स्यविषयत्वदाह अयमेवाभिति आख्यातमद्गति सर्वेना तत्सर्व सुपो धात्विति तु कं यद्यपि प्राग्निपदि कान्ते तिङ इति
इत्यति कारस्यस्वन सः पतीयतेन व्यापितव्यापग्रंथे संबंतपरत पाभंतको नोतः अन्यथाहि एवं हितरां एवं देतमामि
स्याद्दे एकालतनेषु कालनामइति संख्या अन्नेवधा नंच्योते उकंचभाष्ये प्रियकुत्सनादिषु तत: प्रवर्तते डसौविभत्तांत इति
तिर्थ्यात मप्यस्याप्तिं इयन तु नोक्तः अजीरोगुणवचनादेवेति नियमात् नात्तम पोहः। आतिशायनिकमकेनरा एवतो
राघइतिपितौघड्तिया गाव्येमके नरां तरे गुरुतरेत्नेकेनरां अन्येत्वस्याधिकस्यनपो ज्ञापकं तेनास्यनतरं लोपश्चबलवान्
र इत्याहि सिंदु केचित्तु योगापेक्षं ज्ञापकमित्याहुः तदृस्यनप्रत्ययस्यापि कचित्रसंहत्वाधिकतेत्याहुः किं मन्त आमो
रूकारोपपूर्विं तत्तद्धि पदान्तिनयामित्यादो कृत्यानयापत्तिन् इस्या अपस्येति लोपस्यबदेतानुनवाधात सिद्धांतेत्वनवं
समसजे २ घपदिभाषयानुद्धिधो नास्यग्रहणं तद्धि वचनविभागेऽपवदे तु पोःपृथोर्वेनं हित्ववनं करोऽस्तु कामेरित्यपवादः समास: